

Lichamen op het kruispunt tussen klasse en gender: sociale klasse, gender en lichaamsoriëntaties in Vlaanderen

Susan Lagaert & Henk Roose

1. Inleiding

Weinig zaken waarmee we in het dagelijkse leven in aanraking komen, worden als meer intiem, persoonlijk en natuurlijk ervaren dan het eigen lichaam. Omdat het lichamelijke op het eerste zicht zo biologisch en individueel lijkt, werd het lange tijd gezien als iets dat los staat van de sociale structuren die het leven van een individu vormgeven en dus een onderwerp dat buiten het sociologische onderzoeksdomain valt. Sinds enkele decennia wordt echter meer en meer gesteld dat naast het biologische ook het 'sociale' lichaam wetenschappelijke interesse verdient (Crossley 2001). Bepaalde kenmerken van het individu, zoals sociale klasse, geslacht, etniciteit, handicap en dergelijke, lijken samen te hangen met specifieke lichamelijke kenmerken, lichaamsoriëntaties en voorkeuren voor lichaamsgerelateerde praktijken die het lichaam vormgeven (Bartky 1988; Bourdieu 1978, 1979, 1984; Connell 1995; Grogan 1999; Turner 2001). Bewust en onbewust wordt er door individuen en sociale groepen via het lichaam en lichaamsgerichte praktijken verschil uitgedrukt (Bennett *et al.* 2009). Het lichaam kan zo als "de arena van de sociale strijd" gezien worden (Hargreaves 1987).

In deze bijdrage wordt specifiek ingegaan op het geslacht en de sociale klasse van het individu en hoe deze kenmerken samenhangen met de houding die een persoon aanneemt tegenover het eigen lichaam. Daarnaast zijn er aanwijzingen dat geslacht en klasse ook onderling sterk verstrengeld zijn in relatie tot het lichaam. Willis (1981 [1977], 148 e.v.) toont bijvoorbeeld in zijn klassieker *Learning to Labour* hoe de 'lads' uit de arbeidersklasse het mannelijke karakter van zware fysieke arbeid benadrukken om zo het idee dat mentale arbeid superieur is aan handenarbeid te weerleggen. Handenarbeid wordt geassocieerd met masculiniteit en mentale arbeid wordt gerelateerd aan het inferieure, vrouwelijke en verwijfde om zo toch een waardevolle zelfidentiteit te ontwikkelen. Ondanks deze complexe verbanden tussen geslacht, klasse en lichaam hebben de studie

van geslacht in relatie tot het lichaam, en sociale klasse en lichaamsoriëntaties tot twee aparte theoretische tradities geleid die zich betrekkelijk los van elkaar hebben ontwikkeld. Een dergelijke situatie is dan ook geen stimulans gebleken voor empirisch onderzoek naar de manieren waarop geslacht en klasse onderling verbonden zijn in hun invloed op de houdingen tegenover het lichaam. Deze studie stelt zich tot doel deze leemte te vullen door zowel theoretisch als empirisch beide tradities samen te brengen om aldus een bijdrage te leveren aan de sociologie van het lichaam.

In deze bijdrage wordt de feministische traditie met betrekking tot geslacht en het lichaam en het Bourdieuaanse interpretatiekader met betrekking tot sociale klasse geïntegreerd via het intersectioneel perspectief. Dit biedt de theoretische basis om empirisch, via een exploratieve Meervoudige Correspondentie-Analyse, de samenhang tussen klasse, geslacht en lichaamsoriëntaties te verkennen en na te gaan hoe geslacht en klassepositie elkaar op complexe manieren beïnvloeden in relatie tot het lichaam. Op basis van data van de survey 'Participatie in Vlaanderen 2003-2004' worden patronen gezocht in de houdingen van enerzijds vrouwen en anderzijds mannen tegenover sport, kleding en voeding, drie lichaamsgebonden culturele praktijken. Deze structuren worden gezien als een reflectie van de specifieke houding die men aanneemt tegenover het lichaam (Bourdieu 1984). Bestudeerd wordt hoe deze dimensies verschillen bij mannen en vrouwen en hoe deze patronen samenhangen met het opleidingsniveau en inkomen van het individu. Specifieke beïnvloedingsprocessen tussen opleidingsniveau, inkomen en gender in relatie tot de lichaamsoriëntaties worden onderzocht. Duidelijk wordt dat het kruispuntdenken of het intersectioneel perspectief een innovatief kader kan bieden bij de sociologische studie van het lichaam.

2. Theoretisch kader

2.1. Klasse, kapitaal en het lichaam

Relatief weinig sociologen hebben theoretisch het verband gelegd tussen het lichaam en de socio-economische achtergrond van het individu. Belangrijke uitzonderingen hierop zijn Pierre Bourdieu (1984, 1988, 1991) en enkele van zijn collega's, zoals Boltanski (1971), Clément (1981) en Wacquant (2004). Zij bestuderen de samenhang tussen enerzijds lichaamsoriëntaties, voorkeuren voor lichaamsgerelateerde praktijken (zoals sport en kleding) en lichaamsvormen en anderzijds de sociale klasse van het individu. Meer specifiek wordt binnen deze stroming ingegaan op wat aan de basis ligt van een klassepositie, namelijk het 'cultureel en economisch kapitaal' dat een individu ter beschikking heeft, waarbij het laatste de financiële middelen betreft en het eerste betrekking heeft op de opleiding, cultuurparticipatie en dergelijke (Bourdieu 1984). In het Bourdieuaanse denkkader behoren individuen tot dezelfde klasse als ze dezelfde dispo-

sities (*i.e.* bestendige en verworven perceptie-, denk- en handelingsschema's) delen, voortkomend uit dezelfde externe levensomstandigheden (Bourdieu 1990, 53 e.v.). Deze bestaanscondities worden dan weer bepaald door het kapitaalsvolume dat deze individuen bezitten, alsook de kapitaalsstructuur (verdeling van economisch en cultureel kapitaal) (zie ook Brubaker 1985).

Bourdieu (1984, 1988, 1991) onderscheidt twee verschillende houdingen die men kan aannemen tegenover het eigen lichaam. Enerzijds kan men het lichaam als een middel zien, waarbij het louter een instrument is dat gebruikt wordt om een doel te bereiken dat buiten dat lichaam ligt. Anderzijds kan men het lichaam als een doel op zich beschouwen. Het lichaam is dan een project waarin tijd, geld en energie geïnvesteerd moet worden om het te optimaliseren. De eerste, functionele of instrumentele houding tegenover het lichaam is volgens Bourdieu kenmerkend voor personen uit de arbeidersklasse als gevolg van hun beperkte hoeveelheid cultureel, economisch en sociaal kapitaal. Door de moeilijkere levensomstandigheden en de fysieke arbeid die personen uit de arbeidersklasse verrichten, bestaat bij hen het idee dat het lichaam robuust is (Vandebroeck 2013). Bij mannen uit de arbeidersklasse geldt dit des te meer omdat een sterk lichaam door hen geïdealiseerd wordt (Bourdieu 1984; Clément 1981; Wacquant 2004). Door hun beperkte toegang tot economisch en cultureel kapitaal is er voor personen uit deze sociale klasse daarnaast weinig mogelijkheid tot een langetermijnvisie tegenover het lichaam en is een meer autonome lichaamsoriëntatie dan ook vaak uitgesloten (Vandebroeck 2013). Het beperktere belang dat personen uit de arbeidersklasse hechten aan de presentatie van het lichaam hangt volgens Bourdieu (1984, 202 e.v.) ook samen met de beperktere materiële en symbolische voordelen die ze er redelijkerwijs van kunnen verwachten omwille van de moeilijkere toegang tot jobs waarin het uiterlijk kan fungeren als een vorm van kapitaal. Zo brengen investeringen in het uiterlijk minder op voor een poetsvrouw dan voor een secretaresse.

De hogere klassen daarentegen hebben via hun cultureel en economisch kapitaal de kennis en het geld om hun lichaam als een project te beschouwen (Shilling 1993). Het lichaam is bij hen veel minder een bron van arbeidskracht en ze kunnen daardoor een meer reflexieve en autonome relatie tegenover het lichaam aannemen (Vandebroeck 2013). Deze lichaamsoriëntatie van de hogere sociale klassen heeft twee dimensies. Enerzijds kan een groot belang gehecht worden aan het intrinsiek functioneren van het lichaam, de zogenaamde 'gezondheids-cultus' (Bourdieu 1978). Dit gezondheidsaspect is altijd in meerdere of mindere mate geassocieerd met de tweede, esthetische dimensie: het belang dat gehecht wordt aan het uiterlijk en de presentatie van het lichaam, het 'lichaam voor de anderen' (Bourdieu 1978).

De concrete verschijningsvorm van deze houding tegenover het lichaam verschilt bij de middenklasse en de dominante klasse. De middenklasse wil zich langs de ene kant onderscheiden van de lagere sociale klasse en wordt langs de andere kant aangetrokken door de levensstijl van de dominante groepen in de samenleving (Bourdieu 1978, 1984). Ze heeft dan ook een zeer complexe relatie

tegenover het lichaam. Enerzijds beoordelen personen uit de middenklasse hun lichaam volgens de dominante normen van hoe een lichaam eruit moet zien en hechten ze een groot belang aan hun uiterlijk en hoe hun lichaam overkomt naar anderen toe, anderzijds zorgt hun specifieke sociale positie ook voor gevoelens van onzekerheid tegenover het lichaam en voor twijfel en angst over wat de juiste standaarden zijn waaraan moet worden voldaan (Bourdieu 1978). Deze twijfel bestaat niet bij de leden van de bourgeoisie die hun lichaam als 'natuurlijk gecultiveerd en geraffineerd' kunnen voorstellen.

De twee voornoemde lichaamsoriëntaties maken deel uit van een systeem van impliciete perceptie- en dispositieschema's, de habitus (Boltanski 1971; Bourdieu 1984; Laberge & Sankoff 1988). Deze houdingen tegenover het lichaam, ontstaan uit specifieke levenscondities, manifesteren zich vervolgens in specifieke voorkeuren met betrekking tot lichaamsgerelateerde praktijken, zoals sport, maquilage, kledij, voeding, medicijngebruik en dergelijke (Boltanski 1971; Bourdieu 1978, 1984). Een instrumentele relatie tegenover het lichaam weerspiegelt zich onder meer in een functioneel gebruik van kledij waarbij kleding eerder praktisch en duurzaam is dan modieus of stijlvol (Crane 2000). Andere manifestaties van deze functionele lichaamsoriëntatie zijn een voorkeur voor vertrouwde, vulgende en energierijke kost (Lupton 1996; Øygard 2000) en (bij mannen) voor gevechtssporten en andere fysieke contactsporten (Clément 1981; Wacquant 2004). Een autonome relatie tegenover het lichaam uit zich dan weer in een openheid voor preventieve geneeskunde (Boltanski 1971), een voorkeur voor gezondheidsgeoriënteerde sporten zoals fitness en joggen (Kahma 2012; Pociello 1981; Warde 2006) en een afkeur van suiker en vette, dikmakende en ongezonde voeding (Tomlinson 1994; Warde 1997).

2.2. Lichaam en gender: 'Male gaze' en masculiniteit

Als de relatie tussen geslacht en lichaam wordt bestudeerd, bieden de genderstudies een interessant kader. Enige begripsverduidelijking is hierbij noodzakelijk: gender is de maatschappelijke invulling die aan het biologische verschil tussen mannen en vrouwen wordt gegeven (Wekker & Lutz 2001, 26). In de genderstudies staat de relatie tussen het lichamelijke en gender als vanzelfsprekend centraal. Met betrekking tot *vrouwen* en hun lichaam is binnen de feministische traditie het idee van de 'male gaze' heel invloedrijk geweest. Het concept kreeg bekendheid via de studie van Laura Mulvey (1975) over de manier waarop cinematografische beeldvorming het plezier in het filmkijken stimuleert. Vrouwen en meer specifiek hun lichamen werden gezien als het object van de mannelijke blik ('male gaze') en de mannelijke lust ('male desire'). Geïnspireerd door Foucault (1977), stelt Bartky (1988) dat vrouwen als het ware een panoptische mannelijke Ander hebben geïnternaliseerd, onder wiens toezicht ze voortdurend (het gevoel hebben te) staan. Dit constante bewustzijn dat hun lichaam een object is voor een ander beperkt vrouwen in hun lichamelijke handelingen en limiteert

zelfs de plaats die vrouwen innemen in de sociale ruimte (Young 1980). Door de 'mannelijke blik' passen vrouwen hun gedrag aan aan wat als 'vrouwelijk' wordt ervaren en gaan ze zelf het eigen lichaam reguleren (Bartky 1988). Vrouwen ervaren hun lichaam dan zoals het gezien en beoordeeld wordt door de man. Ze letten op de manier waarop hun lichaam overkomt naar anderen toe en hechten belang aan schoonheid, kledij, lichaamsgewicht en dergelijke. Het esthetische aspect van het lichaam komt hier sterk op de voorgrond.

De laatste decennia wordt er binnen de genderstudies ook meer en meer aandacht gegeven aan *mannen* en hun lichaamsoriëntaties. Connell (1995, 1997) grondvestte het concept 'hegemonische masculiniteit'. Ze stelt dat er verschillende masculiniteiten of mannelijkheden zijn die verschillende vormen aannemen naargelang de klasse- en cultuurspecifieke context van het individu. Er is echter één vorm van mannelijkheid, de hegemonische masculiniteit, die als meer waardevol wordt gezien dan de andere. Dit houdt verband met de sociale concepties, culturele idealen en ideologische constructies van wat gepaste mannelijkheid is die dominant zijn op een bepaald moment in de tijd. Een specifieke vorm van mannelijkheid, namelijk die die verbonden is met de idealen van dominantie, rationaliteit, kracht en fysieke competentie neemt tegenwoordig een hegemonische positie in en geldt als niet gecontesteerde, 'natuurlijke' notie van wat het is een man te zijn (Light & Kirk 2000). Dit is gerelateerd aan het lichaam: het ideale mannelijke lichaam is onder meer matig gespierd en van gemiddeld gewicht omdat dat geassocieerd wordt met die cultureel dominante visie van mannelijkheid en de mannelijke rol, waarbij mannen sterk, competitief, competent, dominant, rationeel, strategisch en onafhankelijk zijn (Grogan 1999; Lorber & Moore 2007; Mishkind *et al.* 1986). Het fysieke is dan letterlijk een belichaming van deze karaktertrekken. De hegemonie van dergelijke masculiniteiten is echter nooit volledig en ondergaat veranderingen doorheen de tijd (Connell 1995; Connell & Messerschmidt 2005). Hoewel het concept 'hegemonische masculiniteit' kritiek te verduren kreeg (het concept zou onder meer te simplistisch, te onduidelijk of te essentialistisch zijn), bleven de kernideeën wel standhouden (Connell & Messerschmidt 2005; Demetriou 2001; Wetherell & Edley 1999).

De studies over de 'mannelijke blik' en de 'hegemonische masculiniteit' suggereren dus een verschil in lichaamsoriëntaties bij mannen en vrouwen waarbij vrouwen meer belang hechten aan het esthetische aspect van het lichaam en mannen meer aan het louter fysieke aspect.

2.3. Klasse en gender

Globaal genomen valt op dat er theoretisch twee gelijkaardige patronen te ontdekken zijn in de samenhang tussen lichaamsoriëntaties en gender, en lichaamsdisposities en klassenpositie. Er is enerzijds sprake van een meer esthetische houding tegenover het lichaam die typisch zou zijn voor respectievelijk de hogere sociale klassen en vrouwen. Anderzijds zou een focus op het instrumentele

en fysieke aspect van het lichaam typisch zijn voor de arbeiders en voor mannen. Ondanks deze gelijkenissen worden gender en klasse niet zo vaak theoretisch samengebracht in de sociologische studie van het lichaam.

Hoewel Bourdieu zelf relatief weinig aandacht besteedde aan de genderdimensie van sociale ongelijkheid, gaf hij wel aan dat geslacht theoretische aandacht verdient als het het onderzoek van het lichaam betreft. In zijn studie van de Kabyle in Algerije ging Bourdieu bijvoorbeeld in op verschillen in de manier waarop mannen en vrouwen stappen (Bourdieu 1990). In de marge wijst Bourdieu er zelfs op dat geslacht en klasse met elkaar verband houden in relatie tot het lichaam. Zo zouden de smaakvoorkeuren (voor lichaamsgerelateerde praktijken) van mannen met een hogere sociale positie dichter aanleunen bij de voorkeuren van vrouwen uit de arbeidersklasse dan bij de preferenties van mannen uit de arbeidersklasse (Bourdieu 1984). Daarnaast zouden de verschillen in smaakvoorkeuren tussen mannen en vrouwen het grootst zijn in de laagste geledingen van de sociale hiërarchie en kleiner zijn naarmate men meer economisch en vooral cultureel kapitaal ter beschikking heeft (Bourdieu 1984, 382 e.v.). Ook wordt in *La Domination Masculine* gesteld dat vrouwen naargelang hun sociale achtergrond ongelijke kansen hebben om de ideale lichaamsnormen te bereiken (Bourdieu 1998). Hoewel Bourdieu dus tot op zekere hoogte aandacht heeft voor het genderspect, blijft het echter toch vooral een 'secondary principle', terwijl klasse en kapitaal centraal staan. Hiervoor werden zijn theorieën bekritiseerd door sommige feministische wetenschappers (Lovell 2000; McCall 1992).

Binnen de genderstudies en bij onder andere het concept 'male gaze' valt echter een omgekeerd fenomeen op, waarbij vrouwen en mannen vaak tot op zekere hoogte als klasseloos worden gezien. De theorie van de hegemonische masculiniteit doet het beter door er op te wijzen dat gendergerelateerde machtsrelaties ook vaak klassegebonden zijn (naast andere verbanden met etniciteit en seksualiteit) (Pyke 1996). Het zijn vooral mannen uit de middenklasse en de hogere sociale klasse met belangrijke posities in economische, politieke en militaire instituties die de hegemonische masculiniteit cultiveren (Connell 1995; Donaldson 1993). Mannen uit de arbeidersklasse daarentegen ontwikkelen een ondergeschikte mannelijkheid (Connell 1995), die zich kan uiten in hypermasculiniteit (*i.e.* een overdreven masculiniteit) (Light & Kirk 2000; Pyke 1996). Bij dit laatste gaan ze hun mannelijke identiteit in sterke mate enten op handenarbeid en op het dominante, fysieke, vrouwonvriendelijke en zelfs agressieve (*cf.* Willis (1981 [1977])). Dit hoeft niet te verwonderen: voor mannen uit de arbeidersklasse is fysieke kracht vaak de enige vorm van kapitaal die ze ter beschikking hebben (Bourdieu 1993; Schwartz 1990; Vandebroek 2013). Hun mannelijkheid is één van de weinige bronnen van een gewaardeerde zelfidentiteit.

Vandebroek (2013; zie ook Vandebroek 2013 (te verschijnen)) wijst er op dat ook bij vrouwen de sociale achtergrond een invloed heeft op hoe de vrouwelijkheid lichamelijk wordt geuit. Vrouwen met weinig economisch en cultureel kapitaal hechten door hun vrouwelijke identiteit meer belang aan het esthetische, maar anderzijds hebben ze door hun sociale positie niet altijd de mogelijk-

heid om dat gewaardeerde uiterlijk effectief te realiseren. De situatie ligt volledig anders bij vrouwen uit de middenklasse. Hoewel personen uit de middenklasse sowieso al een meer angstige, proactieve relatie tegenover het lichaam aannemen, zijn het vooral de vrouwen uit de middenklasse die veel investeringen doen in hun fysiek kapitaal, *i.e.* de vorm, de omvang en het voorkomen van het lichaam en de symbolische waarde die daaraan in de samenleving wordt gehecht (Shilling 1991, 1993, 2004; Vandebroeck 2013). Het gaat dan vaak over vrouwen binnen die beroepen waarin 'impression management' centraal staat, zoals verkoopsters en secretaresses, wat Collins (1988, 1992) 'Goffmanian labor' noemt. Zij kunnen namelijk materieel en symbolisch profijt uit schoonheid en slank zijn verwachten (Bourdieu 1984, 202).

Voor deze vrouwen uit de middenklasse loont het dus te investeren in hun zogenaamde 'erotisch of seksueel kapitaal'. Dit concept dat de laatste jaren meer en meer ingang vindt, profileert zich als een vierde persoonlijke hulpbron naast het economisch, cultureel en sociaal kapitaal (Hakim 2010, 2012). Erotisch kapitaal is een combinatie van esthetische, fysieke, sociale en seksuele aantrekkelijkheid. Vrouwen hebben over het algemeen meer erotisch kapitaal dan mannen omdat ze er meer in investeren. Studies over 'erotisch kapitaal' zouden de kloof tussen de literatuur rond klasse en die rond gender deels kunnen overbruggen, maar hebben dat tot nog toe niet gedaan. Hoewel de kapitaals- en veldconcepten van Bourdieu een inspiratiebron vormen (Green 2008), werden de interacties tussen gender en klasse in relatie tot erotisch kapitaal en de samenhang tussen erotisch kapitaal en de andere kapitaalsvormen (nog) onvoldoende belicht.

Vanuit de Bourdieuaanse traditie en het feministische denkkader wordt dus in zekere mate en op verschillende wijzen aanzet gegeven om rekening te houden met andere vormen van ongelijkheid dan respectievelijk klasse en gender. Maar hoewel ze niet volledig blind voor elkaar bleven, hebben beide theoretische tradities elkaar in de praktijk niet echt bevrucht en kunnen ze niet ten volle de complexiteit van het samenspel tussen gender en klasse vatten. Voornoemde voorbeelden suggereren dat de integratie van klasse en gender tot nieuwe inzichten kan leiden in het kader van de sociologische studie van het lichaam. Daarom wordt in de volgende sectie het kruispuntdenken of het intersectioneel perspectief besproken dat onderzoekers ertoe aanzet verschillende aspecten van de sociale identiteit -zoals klasse en gender- samen en in interactie te bestuderen (Anthias 2004; Crenshaw 1991; Yuval-Davis 2006).

2.4. Intersectionaliteit

Het intersectioneel perspectief vertrekt van het idee dat identiteit en macht meer- of minder eenvoudig zijn en is een kritische reactie op het traditionele feministische perspectief dat socio-economische en andere verschillen tussen vrouwen buiten beeld laat (Wekker & Lutz 2001). Naast louter hun gender hebben vrouwen namelijk ook andere kenmerken zoals hun sociale afkomst, etniciteit en dergelijke. Intersectio-

naliteit, een term gegrondvest door Crenshaw (1989), gaat in op die meervoudige en doorkruisende systemen van oppressie en privilege. Verschillende factoren zoals gender, etniciteit en sociale klasse opereren dus niet in isolatie van elkaar, maar er is daarentegen sprake van doorkruisende posities, waarbij geen prioriteit gegeven mag worden aan één specifieke categorie (Anthias 2004; Wekker & Lutz 2001; Yuval-Davis 2006). Gender en klasse komen gelijktijdig en in wisselwerking tot stand (Wekker & Lutz 2001). Specifiek probeert het kruispuntdenken in te gaan op wat ervaren wordt op het kruispunt van twee of meer systemen van dominantie: vrouwen ervaren het patriarchaat op een andere manier als ze uit de hoge sociale klasse of uit de arbeidersklasse komen.

Of intersectionaliteit als een additief proces gezien moet worden, waarbij ongelijkheden als het ware worden opgeteld, of eerder als een multiplicatief proces is nog enigszins onderwerp van debat binnen het onderzoeksveld (Yuval-Davis 2006). Over het algemeen wordt echter uitgegaan van het laatste idee, namelijk dat op het kruispunt van gender en sociale klasse hele nieuwe statussen, processen en ervaringen kunnen ontstaan die meer zijn dan de simpele som van de delen (Anthias 2004; Hancock 2007; Wekker & Lutz 2001). Het perspectief vormt dus de aanzet om te bestuderen hoe sociale klasse en gender op complexe manieren samenkomen, interageren, elkaar versterken of net verzwakken, ... en op die manier het leven en lichaam van mannen en vrouwen vormgeven.

Hoewel de betrekkelijk vage definitie van intersectionaliteit en de empirische validiteit en bruikbaarheid van het concept door sommige onderzoekers in vraag wordt gesteld (Nash 2008), wordt het toch als een belangrijke theoretische bijdrage van de vrouwenstudies gezien (McCall 2005, 1771). Niettegenstaande het theoretische belang van wat soms de 'theorie van de intersectionaliteit' genoemd wordt, dient deze niet zozeer gezien te worden als een alomvattende theorie waaruit concrete hypotheses af te leiden zijn, maar eerder als een heuristisch instrument dat als doel heeft de meervoudige posities die mensen in het dagelijkse leven innemen en de machtsrelaties die daarmee samengaan zichtbaar te maken (Davis 2008; Phoenix 2006).

3. Data en methoden

3.1. Onderzoeksopzet

Deze studie gaat in op houdingen tegenover het lichaam zoals die tot uiting komen in disposities tegenover drie praktijken die het lichaam vormgeven, namelijk sport, voeding en kleding. Via een exploratieve analyse willen we latente dimensies in deze disposities identificeren, als weerspiegeling van specifieke lichaamsoriëntaties. Hiervoor worden via Meervoudige Correspondentie-Analyse (zie infra) twee sociale ruimtes gecreëerd, één voor de mannen en één voor de vrouwen. De keuze om via MCA twee ruimtes te maken en te vergelijken maakt

het enerzijds mogelijk de verschillen in patronen tussen mannen en vrouwen ten gronde te bestuderen en laat anderzijds toe alle mogelijke interacties met geslacht na te gaan. Daarnaast wordt onderzocht hoe deze structuren samenhangen met de sociale achtergrond van het individu. Hierbij wordt meer specifiek ingegaan op het cultureel en het economisch kapitaal. MCA wordt met gelijkaardig doel en op gelijkaardige wijze toegepast in het onderzoek van Lee en collega's (2012).

3.2. Steekproef en dataset

Voor de analyses maken we gebruik van het databestand 'Cultuurparticipatie in Vlaanderen 2003-2004' (Lievens, Waeye & De Meulemeester 2006). Dit is een grootschalige survey afgenomen onder een representatief staal van de Vlaamse bevolking in de leeftijdscategorie van 14 tot 85 jaar. Het betreft een gestratificeerde clustersteekproef met de gemeenten ($n = 189$) als primaire en individuen als secundaire onderzoekseenheden. De studie ging in op de deelname aan en houdingen tegenover verschillende culturele praktijken. In totaal werden 2.849 respondenten bevroegd (responspercentage van 61%), waarvan hier een selectie zal worden gebruikt ($n = 1.309$). Van de respondenten worden enkel de meerderjarige respondenten die niet langer dagonderwijs volgen, weerhouden (- 368 respondenten). Daarnaast werden personen met typische antwoordpatronen (zoals steeds (on)eens zijn met vragen die tegengestelde houdingen meten en het systematisch antwoorden van 'weet niet' of 'neutraal') uit de analyses geweerd omdat deze de substantiële patronen verstoren (- 271 respondenten).¹

Bij de dataverzameling werden enkel personen die rapporteerden gesport te hebben in de laatste 6 maanden (zo'n 68%) bevroegd over hun houdingen tegenover hun sportieve activiteiten. Het zijn dus enkel deze respondenten die gebruikt kunnen worden om de patronen in de houdingen tegenover deze lichaamsgerelateerde praktijk te onderzoeken, waardoor 901 respondenten werden weggelaten uit de analyses. Relatief gezien vielen meer lager opgeleiden (diegenen die geen diploma, een diploma lager onderwijs of een diploma lager secundair onderwijs hebben) uit omdat zij minder sporten dan hoger opgeleiden (Scheerder, Vanreusel & Taks 2005; Van Tuyckom & Scheerder 2010a, 2010b). Daarnaast vallen er relatief gezien meer vrouwen uit de analyses weg. Hoewel de participatieverschillen tussen mannen en vrouwen in de loop der jaren sterk zijn verkleind, blijven er vaak nog (beperkte) verschillen in sportparticipatie terug te vinden (Moens & Scheerder 2004; Scheerder *et al.* 2005). In de hier gebruikte dataset (na weglating van de studenten en personen met typische antwoordpatronen) sportte 32,9% van de mannen en 43,8% van de vrouwen niet.

Desondanks werd ervoor gekozen de sportitems op te nemen en de analyses uit te voeren op 1.309 sportende respondenten. De analyses met de sportitems geven namelijk een veel meer genuanceerd beeld van de verschillen in de patronen tussen mannen en vrouwen, zoals verder uit de resultaten zal blijken. Daarnaast is het zo dat de analyses zonder de sportitems (met sporters en niet-

sporters) en de analyses mét de sportitems (sporters) voor de voedings- en kledingitems heel gelijkaardige patronen en resultaten opleveren (zie bijlage 3), wat erop wijst dat de sociale ruimte niet wordt vertekend. Hoewel de resultaten niet representatief zijn voor de volledige Vlaamse bevolking suggereert dit laatste dat het theoretische toepassingsgebied van het onderzoek wellicht breder is dan de empirische reikwijdte van de analyses.

3.3. Methode en operationalisatie

Meervoudige Correspondentie-Analyse (MCA) is een geometrische analysetechniek die onderliggende patronen zoekt in categorische data (Le Roux & Rouanet 2004). Deze structuren worden dan gevisualiseerd in een multidimensionele Euclidische ruimte waarin zowel de individuen als de antwoordcategorieën of modaliteiten als een punt worden weergegeven (voor meer informatie, zie Blasius & Greenacre 1998; Greenacre 2007; Le Roux & Rouanet 2004, 2010). Antwoordcategorieën die zich dicht bij elkaar in de sociale ruimte bevinden, worden vaker door eenzelfde respondent gekozen. Modaliteiten die zich ver van elkaar bevinden, komen zelden samen voor. Daarnaast bestaat ook de mogelijkheid om supplementaire variabelen in de sociale ruimte te projecteren zonder dat deze een invloed hebben op de constructie van de assen (Le Roux & Rouanet 2010). Op die manier kan de samenhang tussen de latente dimensies in de data en de sociale achtergrond van het individu bestudeerd worden.

Deze techniek heeft meerdere voordelen (zie ook Le Roux & Rouanet 2010). De methode werkt met relatieve in plaats van absolute posities binnen een geconstrueerde multidimensionele ruimte en laat dan ook het relationele aspect van het veldconcept van Bourdieu tot uiting komen. Daarnaast kan MCA met grote aantallen gelijkaardige variabelen omgaan en stelt daarenboven geen eisen aan de variabelen met betrekking tot het meetniveau. Met betrekking tot de hier geformuleerde onderzoeksvraag heeft de techniek als voordeel dat ze exploratief van aard is en de bestudeerde distincties kan visualiseren.

De Euclidische ruimte wordt opgebouwd op basis van een set van 28 vragen met 84 actieve antwoordcategorieën of modaliteiten. De gebruikte variabelen worden weergegeven in tabel 1a in bijlage 1 en zijn gerangschikt volgens culturele praktijk. Het gaat ten eerste over houdingen tegenover eten, zoals “Goed eten wil in de eerste plaats zeggen dat je meer dan genoeg te eten krijgt” en “Ik hou ervan nieuwe recepten of smaken uit te proberen”. Daarnaast worden disposities tegenover kledij opgenomen, zoals “Kledij moet bovenal praktisch zijn” en “Ik vind het leuk op te vallen met mijn kledij”. Tot slot wordt de sociale ruimte ook geconstrueerd op basis van de redenen waarom respondenten aan sport doen zoals “Ik sport voor mijn gezondheid” en “Ik sport voor de vriendschap en gezelligheid”. Respondenten konden het steeds volledig eens (1) tot volledig oneens (7) zijn met deze houdingen. De antwoorden werden voor de analyse in drie categorieën gecodeerd, namelijk ‘mee eens’, ‘neutraal’ en ‘oneens’ (respectieve-

lijk waarde 1 tot 3, waarde 4 en waarde 5 tot 7 op de oorspronkelijke variabele). Tabel 1a toont de relatieve frequenties voor de opgenomen houdingen tegenover kledij, eten en sport bij de mannelijke respondenten en tabel 1b (in bijlage 1) bij de vrouwelijke respondenten.

Als supplementaire variabelen worden het opleidingsniveau en het subjectief inkomen van de respondent opgenomen als indicatie voor respectievelijk cultureel en economisch kapitaal. Het *opleidingsniveau* van de respondent wordt gemeten aan de hand van het hoogste behaalde diploma, ingedeeld in vijf categorieën: geen of lager onderwijs, lager secundair onderwijs, hoger secundair onderwijs, hogeschool en universitair onderwijs. De *subjectieve beleving van het inkomen* is de mate waarin men comfortabel kan leven of juist moeilijk kan rondkomen met het huidige gezinsinkomen. De respondenten worden ingedeeld in drie categorieën: diegenen die moeilijk kunnen rondkomen, zij die kunnen rondkomen en zij die comfortabel kunnen leven. De verdelingen van deze variabelen worden weergegeven in tabel 2 (in bijlage 1).

4. Resultaten

4.1. Beschrijvende analyses

In tabellen 1a en 1b worden de frequentieverdelingen van de opgenomen items bij respectievelijk mannen en vrouwen weergegeven. Opvallend is dat de verdelingen van de antwoorden van mannen en vrouwen voor heel wat items verschillen. Zo geven vrouwen veel vaker aan te sporten om een mooi lichaam te hebben dan mannen. Ook in de houdingen tegenover kleding zijn er enkele opmerkelijke verschillen. Terwijl meer dan de helft van de vrouwen akkoord gaat met de stelling "Ik hou ervan om ieder seizoen nieuwe kledij te kopen", is minder dan een kwart van de mannen het hiermee eens. Daarnaast vindt meer dan 80 percent van de vrouwen het leuk een compliment te krijgen over de kledij terwijl minder dan de helft van de mannen dit belangrijk vindt. Uit louter de beschrijving van de stellingen komt dus al naar voren dat vrouwen over het algemeen meer belang hechten aan de esthetische dimensie van hun lichaam dan mannen. Dit lijkt te wijzen op een internalisatie van de 'mannelijke blik', waardoor vrouwen de neiging zouden hebben om hun lichaam zelf aan te passen aan de heersende norm van wat 'vrouwelijk' is (Bartky 1988). Vrouwen stellen dan een mooi en aantrekkelijk lichaam voorop.

Mannen daarentegen hechten meer belang aan de functionele aspecten van de lichaamsgerelateerde praktijken. Meer dan drie kwart van de mannen wil gewoon proper gekleed zijn en meer niet, terwijl minder dan de helft van de vrouwen het hiermee eens zijn. Mannen vinden complimenten over kleding ook veel minder belangrijk dan vrouwen. Ze stellen daarnaast ook vaker dan vrouwen dat "goed eten in de eerste plaats wil zeggen dat je meer dan genoeg te eten krijgt".

Voedsel wordt dan vooral verkozen omdat het de maag vult. Mannen geven tot slot ook veel vaker aan te sporten voor de competitie en de kick dan vrouwen. Dit competitieve aspect van sport lijkt dus een centraal deel uit te maken van de masculiniteit die mannen cultiveren (zie Connell 1995).

Globaal gezien houden mannen er een andere relatie met hun lichaam – zoals weerspiegeld in hun lichaamsgerelateerde praktijken – op na dan vrouwen. Deze typisch vrouwelijke en mannelijke lichaamshoudingen kunnen echter ook verschillen binnen de groep van mannen en vrouwen verdoezelen. Via Meervoudige Correspondentie-Analyse worden in wat volgt patronen in deze houdingen gedetecteerd, die kunnen wijzen op gelijkaardige of juist verschillende structuren in de disposities van mannen en vrouwen.

4.2. Meervoudige Correspondentie-Analyse

Op basis van Meervoudige Correspondentie-Analyse (MCA) werden twee verschillende sociale ruimtes voor mannen en voor vrouwen geconstrueerd. In eerste instantie wordt nagegaan hoeveel betekenisvolle dimensies uit de data naar voren komen. Deze beslissing wordt gebaseerd op zowel statistische indicatoren als theoretische argumenten. In tabel 3 (in bijlage 2) worden de eigenwaarden en de ruwe en aangepaste inertia rates voor de eerste vijf assen weergegeven voor zowel mannen als vrouwen. De aangepaste inertia rates zijn betere indicatoren dan de ruwe om het relatieve belang van de verschillende dimensies in te schatten (Benzécri 1992). De sociale ruimte van de mannen lijkt driedimensioneel te zijn, die van de vrouwen veeleer tweedimensioneel.² De derde dimensie bij de mannen is slechts van beperkt belang en zal daarom niet besproken worden.

4.2.1 *Eerste dimensie: mannen en vrouwen*

De eerste as is zowel bij de mannen als de vrouwen veruit de belangrijkste. Leidraad bij de interpretatie van deze as zijn alle antwoordcategorieën of modaliteiten die meer bijdragen dan gemiddeld.³ Bij de mannen zijn er 33 modaliteiten die meer bijdragen dan gemiddeld aan de oriëntatie van de eerste dimensie, bij de vrouwen 28 modaliteiten. Deze modaliteiten zijn afkomstig van respectievelijk 18 en 15 variabelen en zijn goed voor respectievelijk 91% en 87% van de variatie op de dimensie. In bijlage 2 staan tabellen 4a en 4b met de bijdrages van de antwoordcategorieën tot de eerste as voor zowel de mannen als de vrouwen. De sociale ruimtes geconstrueerd op basis van de mannelijke en vrouwelijke respondenten zijn ook terug te vinden in bijlage 2, respectievelijk figuur 1 en 2.

De eerste as van de sociale ruimte is bij mannen en vrouwen sterk gelijkaardig. Hoewel het relatieve belang van sommige items wat verschilt, valt op dat de dimensie in beide gevallen een onderscheid maakt tussen enerzijds personen die belang hechten aan het esthetische aspect van kleding, sport en voedsel en die

openstaan voor nieuwe ervaringen op vlak van voeding en anderzijds personen die minder belang hechten aan hoe hun lichaam overkomt bij anderen en die veeleer voor vertrouwde smaken kiezen.

Personen die belang hechten aan het uiterlijk en de esthetische dimensie van het lichaam geven – onder meer – graag geld uit aan kleding, houden ervan om ieder seizoen nieuwe kleren te kopen en vinden het leuk om op te vallen met hun kledij. Bovendien willen ze niet louter proper gekleed zijn. Hun openheid voor nieuwe ervaringen uit zich in een afkeer van vertrouwde kost, een voorkeur voor nieuwe recepten en smaken en interesse in voedselbereiding in andere culturen. Personen die daarentegen meer geneigd zijn om het functionele aspect van de lichaamsgebonden praktijken te onderlijnen, willen vooral proper gekleed zijn, geven niet graag geld uit aan kledij en vinden het niet belangrijk complimenten te krijgen over hun kleding of om elk seizoen nieuwe kledingstukken te kopen. Daarnaast stellen ze hun plezier in andere dingen te zoeken dan in eten. Hun keuze voor vertrouwde voeding wordt weerspiegeld in hun voorkeur voor vertrouwde kost in huiselijke kring en een beperkte interesse in voedselbereiding in andere culturen. Bovendien houden ze er niet van om nieuwe recepten en smaken uit te proberen. Deze personen nemen dus een meer instrumentele houding tegenover het lichaam aan en de sterke voorkeur voor het vertrouwde op vlak van voeding maakt hier een centraal deel van uit.

Hoewel de eerste as zowel bij mannen als vrouwen een esthetische van een instrumentele lichaamsoriëntatie onderscheidt, is er ook een opvallend verschil. Het item 'sporten om een mooi lichaam te hebben' draagt namelijk in sterke mate bij aan de constructie van de dimensie bij de vrouwen, maar veel minder bij de mannen. Zoals te zien is in figuur 2 zijn de vrouwelijke respondenten die aangeven belang te hechten aan hun uiterlijk ook meer geneigd om aan te geven dat ze sporten om een mooier lichaam te hebben, terwijl de vrouwen die het instrumentele aspect van de lichaamsgerelateerde praktijken benadrukken juist aangeven helemaal niet te sporten om deze reden. Sporten maakt bij vrouwen een centraler deel uit van een esthetische lichaamsvisie dan bij mannen.

De structuur van de eerste as brengt een sterke nuancering aan op de interpretatie van de beschrijvende analyses. Hoewel vrouwen gemiddeld een meer esthetische relatie tegenover het lichaam aannemen en mannen over het algemeen meer het functionele aspect van lichamelijke praktijken benadrukken, is er binnen beide groepen ook variatie en zelfs een gelijkaardig patroon te ontdekken. De vraag is dan wie die 'atypische' vrouwen met een meer instrumentele visie op het lichaam zijn en welke mannen belang hechten aan het esthetische. Er zijn theoretische aanwijzingen dat deze variatie klassegerelateerd is. In figuur 1 (mannen), en figuur 2 (vrouwen) worden ook het opleidingsniveau en het subjectief inkomen geprojecteerd in de sociale ruimte. Deze supplementaire variabelen dragen niet bij tot de constructie van de assen, maar geven de (gewogen) gemiddelde positie van personen met een specifiek opleidingsniveau en inkomen weer. Om na te gaan of cultureel en economisch kapitaal met de dimensie samenhangen, wordt gebruik gemaakt van het herschaalde verschil van de coör-

dinaten van de categorieën (Le Roux & Rouanet 2010, 71 e.v.).⁴ De gehanteerde vuistregel hierbij is dat een verschil groter dan 0,5 ‘matig’ is en een verschil van meer dan 1 ‘groot’. Duidelijk komt naar voren dat de eerste as bij zowel mannen als vrouwen in sterke mate samenhangt met het opleidingsniveau van de respondent: het herschaalde verschil tussen universitaire en de laagst opgeleiden is 2,97 bij de mannen en 3,68 bij de vrouwen (zie ook tabel 5 in bijlage 2). Ook het subjectief inkomen hangt samen met de eerste dimensie, hoewel veel minder sterk dan het opleidingsniveau. Het herschaalde verschil tussen de uitersten is bij de mannen 1,20 en bij de vrouwen 1,02. Dit betekent dat de voorkeuren voor de drie praktijken en de daaraan verbonden lichaamsoriëntaties in sterke mate samenhangen met het cultureel kapitaal en in beperktere mate geassocieerd zijn met het economisch kapitaal van het individu. Personen die stellen comfortabel te kunnen leven met hun inkomen blijken meer belang te hechten aan het vormelijke terwijl personen die moeite hebben om rond te komen het functionele aspect van het lichaam meer centraal stellen. Individuen met een diploma hoger onderwijs hechten meer belang aan de esthetische dimensie van het lichaam. Mannen en vrouwen die een laag opleidingsniveau hebben (*i.e.* primair en lager secundair onderwijs), zijn daarentegen meer geneigd om een instrumentele relatie tegenover het lichaam aan te nemen. Deze resultaten lijken Bourdieus theorie te bevestigen.

4.2.2 Tweede dimensie: mannen versus vrouwen

De tweede as wijst er op dat er dieperliggend wel degelijk verschillen zijn in de patronen in disposities bij mannen en vrouwen. Bij beide seksen is de tweede dimensie een nuancering van de eerste as, maar de manier waarop dit gebeurt is niet dezelfde.

Bij de *mannen* wordt de tweede as (weergegeven in figuur 3, bijdrages in tabel 4c in bijlage 2) in sterke mate bepaald door hun voorkeuren op sportief vlak. De sportitems vatten namelijk de helft van de variatie op deze as en deze items hebben ook apart de hoogste bijdrages. Het is vooral de voorkeur of afkeur voor het sociale aspect van sport (sporten voor team spirit en vriendschap) en het spelelement (competitie, kick en het verleggen van grenzen) die mannen van elkaar onderscheidt. Dit reflecteert de geproduceerde vorm van masculiniteit, waarbij het mannelijke in meerdere of mindere mate met het competitieve, dominante en extraverte wordt geassocieerd. Het onderscheid tussen heel competitief en extravert sportgedrag en weinig competitief sportgedrag dat deze as weergeeft, kan begrepen worden als een uiting van een continuüm dat gaat van hypermasculiniteit over hegemonische masculiniteit tot een minder uitgesproken mannelijkheid.

Daarnaast dragen ook de voedings- en kledingsitems bij tot de as. Mannen die sporten om competitieve en sociale redenen hechten ook belang aan het esthetische aspect van hun kledij: ze krijgen o.a. graag complimenten over hun kleding

en vinden het leuk om op de vallen met hun kleren. De vormelijke visie tegenover het lichaam die deze houding tegenover kleding impliceert, weerspiegelt zich echter niet in de preferenties op vlak van voeding. Deze personen hebben een voorkeur voor vertrouwde en stevige kost in een familiale context en een afkeer van experimentele smaken. Langs de andere kant is er ook een cluster van houdingen waarbij personen niet sporten om sociale of competitieve redenen, weinig belang hechten aan hoe hun lichaam gepresenteerd wordt naar anderen toe via hun kledij, maar daarentegen wel openstaan voor nieuwe ervaringen op vlak van voeding. Deze tweede as nuanceert aldus de eerste dimensie en geeft aan dat hoewel het grootste deel van de verschillen terug te brengen zijn tot het onderscheid tussen een esthetische houding versus een instrumentele houding tegenover het lichaam, de houdingen tegenover kleding, voeding en sport soms in een tegengestelde richting kunnen wijzen. Een meer functionele visie op voeding gaat dan gepaard met aandacht voor het vormelijke en esthetische op vlak van kleding en omgekeerd.

In figuur 3 worden ook het opleidingsniveau en het subjectief inkomen in de sociale ruimte geprojecteerd. Deze tweede dimensie hangt bij de mannen slechts in beperkte mate samen met het subjectief inkomen van het individu, maar is wel geassocieerd met het cultureel kapitaal (herschaald verschil tussen uitersten: 2,02). Mannen met een tertiaire opleiding stellen minder te sporten om competitieve redenen terwijl mannen die lager onderwijs, lager secundair onderwijs en hoger secundair onderwijs hebben gevolgd meer sporten voor de competitie, team spirit, kick en het verleggen van de eigen grenzen. Mannen met minder cultureel kapitaal staan meer open voor het competitieve en extraverte aspect van sport en produceren een meer extreme mannelijkheid.

De tweede dimensie die de houdingen van *vrouwen* tegenover de drie lichaamsgerelateerde praktijken structureert, wordt – in tegenstelling tot die van de mannen – niet door voornoemde sportitems bepaald. De as onderscheidt in eerste instantie vrouwen die houden van biefstuk-friet en een omvangrijke maaltijd van vrouwen die niet van dergelijke stevige, vullende en vertrouwde kost houden (zie figuur 4, en bijdragen in tabel 4d in bijlage 2). Opvallend is dat dit onderscheid niet gepaard gaat met respectievelijk een afkeur of openheid voor nieuwe smaken, recepten of voeding uit andere culturen. Het gaat hier dus specifiek om een voorkeur voor calorierijk voedsel, in grotere hoeveelheden tegenover aandacht voor gezonde en ‘slanke’ voeding. Deze voorkeur of afkeur van licht voedsel komt bij de mannen veel minder tot uiting. Dit patroon kan dus het gevolg zijn van de strenge eisen met betrekking tot het lichaamsgewicht waaraan veel vrouwen denken te moeten voldoen om een object te blijven van de mannelijke lust (Bartky 1988; Mulvey 1975). Maar aangezien deze afkeur van vette en zware kost niet gepaard gaat met een voorkeur voor het esthetische op vlak van kleding en sport is het waarschijnlijker dat deze dimensie wijst op een gezondheidsaspect waarbij verschillen in het belang dat gehecht wordt aan gezondheid (waarvan gezonde voeding een onderdeel is) vrouwen meer van elkaar kan onderscheiden dan mannen. Deze as hangt duidelijk samen met het oplei-

dingsniveau, maar niet met het subjectief inkomen. Het zijn de hoger opgeleide vrouwen die het meeste belang hechten aan gezonde voeding.

Deze tweede as nuanceert ook bij de vrouwen de eerste dimensie en geeft aan dat de houdingen tegenover kleding, voeding en sport soms in een tegengestelde richting kunnen wijzen. Het valt dus op dat – hoewel de specifieke uiting van de nuancering die de tweede as brengt, verschilt bij mannen en vrouwen – ze in beide gevallen wel een instrumentele visie op voeding en een esthetische visie op kledij onderscheidt van een meer functionele visie op kledij en een meer ascetische relatie met voeding. Bij zowel mannen als vrouwen zijn het in deze tweede dimensie personen met een lager opleidingsniveau die blijven vasthouden aan de traditionele smaken qua voeding, maar wel aandacht geven aan hoe hun lichaam overkomt naar anderen toe via kleding, terwijl dit voor hogeropgeleiden net omgekeerd is. Eten lijkt één van de laatste praktijken te zijn waarbij personen in een gedomineerde positie erin slagen effectief in te gaan tegen en te weerstaan aan de dominante smaak (zie ook Bourdieu 1984; Vandebroek 2013).

4.2.3 *Interacties tussen gender en klasse*

Nadat duidelijk werd dat er gelijkenissen en verschillen zijn in de patronen in lichaamsgerelateerde praktijken bij mannen en vrouwen en dat deze sterk samenhangen met het cultureel kapitaal van het individu, willen we tot slot nagaan of er indicaties zijn voor complexe interacties tussen gender en sociale klasse.

Als we op basis van figuur 5 (bijlage 2) dieper ingaan op de samenhang tussen het cultureel kapitaal en de patronen in de disposities, valt op dat de afstanden in de sociale ruimte tussen de verschillende categorieën van het opleidingsniveau groter zijn bij de vrouwen dan bij de mannen (zie ook tabel 5, bijlage 2). Vrouwen met een ander opleidingsniveau bevinden zich verder van elkaar in de sociale ruimte en vertonen dus grotere verschillen in lichaamsdisposities dan mannen met een ander opleidingsniveau. De herschaalde verschillen tussen de universitair en de laagst opgeleiden zijn bij de vrouwen opvallend groter dan bij de mannen op zowel de eerste als de tweede as (voor de eerste as respectievelijk 3,68 vs. 2,97 en voor de tweede dimensie 3,16 vs. 2,02). Het opleidingsniveau kan vrouwen dus sterker differentiëren met betrekking tot lichaamsoriëntaties dan mannen. Daarnaast is het ook interessant een blik te werpen op de spreiding van de respondenten in een specifieke opleidingscategorie. In figuur 6 (in bijlage 2) worden de concentratie-ellipsen van de laagst opgeleide respondenten (geen en lager onderwijs), de hoogst opgeleide respondenten (universitair onderwijs) en de middencategorie (hoger secundair onderwijs) bij zowel mannen als vrouwen weergegeven. Deze ellipsen bevatten ongeveer 86% van de respondenten (Le Roux & Rouanet 2010, 68 e.v.). Men merkt op dat de ellipsen bij de mannelijke respondenten meer overlappen dan bij de vrouwelijke respondenten. In de sociale ruimte van de mannen liggen dus niet alleen de middelpunten dichter bij elkaar, bovendien lijkt de spreiding ook groter. Deze patronen in acht genomen,

kan men dus concluderen dat vrouwen met een ander opleidingsniveau over het algemeen meer van elkaar verschillen met betrekking tot hun lichaamsoriëntaties dan mannen met een verschillende scholingsgraad. Dit is een indicatie dat het aanwezige culturele kapitaal andere en grotere effecten heeft bij vrouwen dan bij mannen. Het gaat dan om complexe interacties van cultureel kapitaal en geslacht in de vorming van lichaamsoriëntaties.

Tot slot is opmerkelijk dat bij de vrouwen de spreiding het kleinste is bij de universitair geschoolde vrouwen en het grootst is bij de laagst opgeleide vrouwen (geen, lager en lager secundair onderwijs), terwijl de spreiding bij de mannen net het kleinst is bij de respondenten met het laagste opleidingsniveau en groter is bij de hogere opleidingsniveaus. Dit is niet verwonderlijk aangezien laagopgeleide vrouwen en hoogopgeleide mannen een ambigue positie innemen. Laagopgeleide vrouwen zijn door hun gender geneigd een meer esthetische visie tegenover het lichaam aan te nemen, terwijl hun levensomstandigheden hen tot een meer instrumentele houding tegenover het lichaam verplichten. Bij hoger opgeleide mannen is er sprake van een omgekeerd proces waarbij hun sociale achtergrond hen ertoe aanzet om meer belang te hechten aan het esthetische, terwijl het feit dat ze man zijn een meer functionele en masculiene houding tegenover het lichaam stimuleert. De laagst opgeleide mannen zitten daarentegen niet in een ambigue positie. Opvallend genoeg oriënteert de spreiding zich voor deze groep duidelijk op de tweede as en het is juist deze dimensie die wijst op een specifiek aspect van masculiniteit geuit via sport: de man als extravert, dominant en competitief. Dit hoeft niet te verwonderen: bij mannen met een lage sociale positie is die mannelijke identiteit één van de weinige bronnen die ze hebben om een positieve, gewaardeerde identiteit te ontwikkelen.

5. Besluit

In deze studie ging de aandacht naar het 'sociale' karakter van het menselijk lichaam. Specifiek werd de samenhang tussen gender, sociale klasse en lichaamsoriëntaties bestudeerd aan de hand van de analyse van patronen in de houdingen tegenover drie lichaamsgerelateerde praktijken, namelijk kleding, voeding en sport. Theoretisch werden het denkkader van Pierre Bourdieu en concepten uit de genderstudies bij elkaar gebracht. Op basis van het intersectioneel perspectief werd gekeken hoe klassepositie en geslacht elkaar op complexe manieren doorkruisen en beïnvloeden in relatie tot de lichaamsoriëntaties van het individu. Op die manier wil deze studie klasse en gender, twee centrale elementen in de besteding van sociale ongelijkheden die theoretisch en empirisch al te vaak in isolatie van elkaar worden beschouwd, samenbrengen om aldus een bijdrage te leveren aan de sociologie van het lichaam.

Op basis van een exploratieve Meervoudige Correspondentie-Analyse van disposities van 1.309 sportende, meerderjarige Vlamingen werden twee sociale

ruimtes geconstrueerd, één voor de mannen en één voor de vrouwen. De **eerste dimensie** was in beide gevallen sterk gelijkaardig en onderscheidde zowel bij de mannen als de vrouwen een instrumentele van een esthetische visie op het lichaam. In overeenstemming met Bourdieus verwachtingen hangt dit onderscheid samen met het opleidingsniveau en subjectief inkomen van het individu, waarbij hoogopgeleiden en personen die comfortabel kunnen leven met hun inkomen meer belang hechten aan vorm dan aan functie (Bourdieu 1984). Voor personen met een laag opleidingsniveau en personen die aangeven moeilijk te kunnen rondkomen met het inkomen geldt het omgekeerde. Daarnaast is opmerkelijk dat een voorkeur voor het vertrouwde en familiale op vlak van voeding een centraal deel uitmaakt van de instrumentele lichaamsoriëntatie; anders hadden deze items namelijk op een andere as geladen. De lichaamsoriëntatie zoals Bourdieu het noemde, lijkt de smaakvoorkeuren in overeenstemming te brengen met het beperkte cultureel en economisch kapitaal dat personen uit de lagere sociale klasse ter beschikking hebben: men krijgt een voorkeur voor wat vertrouwd is en een afkeur voor die nieuwe ervaringen waarvan men – gezien de levensomstandigheden – toch bij voorbaat uitgesloten zou zijn (Bourdieu 1984; zie ook Vandebroek 2013).

De analyse van de **tweede dimensie** toonde aan dat dieperliggend meer genuanceerde patronen waar te nemen zijn: voor zowel mannen als vrouwen kan bij lager opgeleiden een instrumentele visie op voeding gepaard gaan met een esthetische visie op kledij en bij de hoger opgeleiden net het omgekeerde. Er zijn echter ook verschillen terug te vinden in de patronen bij mannen en bij vrouwen op de tweede as, geassocieerd met het opleidingsniveau. Bij de **vrouwen** valt op dat gezonde en lichte voeding nog altijd een privilege van de hoogopgeleiden lijkt te zijn, iets wat bij de mannen veel minder naar voren kwam. Opvallend is ook dat deze gezondheidsdimensie niet op de eerste as naar voren kwam, maar pas op de tweede as. Dit lijkt in contradictie met de verwachtingen van Bourdieu (1978, 1984) die stelt dat aandacht voor het intrinsieke functioneren van het lichaam een essentieel onderdeel is van de autonome lichaamsoriëntatie, kenmerkend voor vrouwen én mannen met veel cultureel en economisch kapitaal. De hier gepresenteerde resultaten wijzen op een complexer patroon in de gezondheidsgerelateerde voorkeuren dan Bourdieu (1978, 1984) en Boltanski (1971) theoretisch identificeerden.

Bij de **mannen** bleken de sportitems die wezen op team spirit, competitiviteit en het verleggen van grenzen dan weer in sterke mate te differentiëren op de tweede as. Deze dimensie werd geïnterpreteerd als een reflectie van verschillen in masculiniteit. Sportbeoefening en succes in sport zijn belangrijke symbolen van een succesvolle mannelijkheid (Swain 2003; Young 1980). Deelname aan competitieve sporten zoals rugby en voetbal is namelijk een reflectie van persoonskenmerken die typisch mannelijk worden geacht, zoals dominantie, doelgerichtheid, competitiviteit en kracht (Eder & Parker 1987; Light & Kirk 2000). De teruggevonden patronen wijzen op een continuüm dat varieert van hypermasculiniteit over hegemonische masculiniteit naar een minder uitgesproken

masculiniteit. Mannen met beperkt cultureel kapitaal bleken naar de meer uitgesproken vormen van mannelijkheid te neigen. Toen de spreiding van deze groep mannen van naderbij werd bekeken, viel bovendien op dat deze zich hoofdzakelijk op deze tweede as, die wijst op masculiniteit geuit via sport, bevindt. Het lijkt er dus sterk op dat een deel van de lager opgeleide mannen hun gender op een heel extreme manier 'doen' (zie Butler 1988; West & Zimmerman 1987). Dit verband tussen een lagere klassepositie en uitgesproken masculiniteit komt ook in andere studies terug. De etnografische studie van Light en Kirk (2000, 171 e.v.) toont bijvoorbeeld hoe het agressieve rugbyspel van bepaalde ploegen in de Australische scholencompetitie door de andere spelers wordt geassocieerd met de sociale samenstelling van de school: ze spelen rugby als 'working-class heroes'. Via competitieve sport produceren en belichamen deze mannen uit de lagere sociale klasse hypermasculiniteit, geënt op fysieke inspanning, het harde en zelfs agressieve om zo via hun dominante genderpositie hun lage status in de sociale hiërarchie te compenseren (Light & Kirk 2000; Pyke 1996). Dit ligt in lijn met de bevindingen Wacquant (2004) tijdens zijn participerende observatie in een sportschool in een getto in Chicago en met Willis' (1981 [1977]) etnografische studie in een Engelse school. Voor personen met weinig andere vormen van kapitaal zijn het lichaam en de seksuele identiteit namelijk één van de weinige manieren om een gewaardeerde statuspositie in de samenleving in te nemen (Bourdieu 1993; Schwartz 1990; Vandebroek 2013). Mannen met een betere sociale positie hebben die hypermasculiniteit niet nodig omdat ze reeds toegang hebben tot economisch en cultureel kapitaal. De vaststelling dat enerzijds de hoogopgeleide mannen veel minder dan lager opgeleide mannen de neiging hebben om hypermasculien sportief gedrag te stellen en dat anderzijds de spreiding van deze laatste heel sterk op deze tweede as is georiënteerd, betekent daarnaast dat de kloof tussen mannen en vrouwen wellicht groter is bij laagopgeleiden dan bij hoogopgeleiden, in lijn met Vandebroek (2013). Daarnaast bleek dat het cultureel kapitaal vrouwen sterker van elkaar kan onderscheiden met betrekking tot lichaamsoriëntaties dan mannen. Er zijn dus aanwijzingen dat het opleidingsniveau een groter effect heeft op de houding die vrouwen aannemen tegenover het lichaam dan mannen.

Globaal genomen zijn er dus verschillende indicaties voor complexe interacties tussen gender en geslacht in de productie van lichaamsoriëntaties en voorkeuren voor lichaamsgerelateerde culturele praktijken. De analyses tonen aan dat het kruispuntdenken of intersectioneel perspectief een innovatief kader kan bieden voor de studie van het lichaam en lichaamsgerelateerde praktijken. De lichaamsoriëntaties worden gevormd door beide machtsstructuren waarbij klasse en gender niet los van elkaar staan, maar elkaar daarentegen op heel complexe manieren beïnvloeden. Uit de exploratieve analyses komt naar voor dat nieuwe processen ontstaan daar waar verschillende posities van dominantie en onderdrukking op vlak van gender en klasse elkaar doorkruisen. Een goed voorbeeld hiervan zijn de hypermasculiene voorkeuren van mannen met weinig cultureel kapitaal zoals hierboven vermeld. Klasse en gender versterken elkaar in dat geval

in de vorming van de lichaamsoriëntaties. De sociologische studie van het lichaam mag klasse en geslacht dus niet in isolatie bestuderen. Een belangrijke nuanceringspunt hierbij is dat het vooral het opleidingsniveau van het individu is dat in samenspel met geslacht specifieke lichaamsoriëntaties lijkt te produceren, eerder dan het (subjectief) inkomen. Het cultureel kapitaal blijkt uit onze resultaten relevanter te zijn in de studie van sociale verschillen op vlak van het lichaam dan het economisch kapitaal.

Hoewel Meervoudige Correspondentie-Analyse een relatief onbekende analysemethode is, toont deze studie de voordelen van deze exploratieve en visuele techniek aan. De complexe patronen, interacties en structuren in de spreiding die MCA in deze verkennende analyse kon blootleggen zouden bij het gebruik van factor- en regressieanalyses waarschijnlijk in de cijfers en significantietesten 'verdrongen' zijn. Het spreekt echter vanzelf dat dergelijke technieken wel een goede aanvulling kunnen bieden op de hier gepresenteerde analyse. Met name is het zo dat ze beter inzicht kunnen geven in de relatieve sterkte van de effecten van de supplementaire variabelen (opleidingsniveau en subjectief inkomen).

Tot slot heeft dit onderzoek ook enkele beperkingen die echter tevens de kiem voor verder onderzoek kunnen zijn. Ten eerste werd er in deze studie voor gekozen enkel de sportende respondenten op te nemen omdat enkel bij hen de sportitems werden bevestigd. Hoewel deze keuze op zich bekritiseerd kan worden, leek dit de beste optie om twee redenen. Enerzijds werd in bijlage 3 getoond dat de sociale ruimte niet vertekend lijkt te worden door het weglaten van de niet-sporters. Anderzijds bleek uit de resultaten dat de houdingen tegenover sport op verschillende vlakken een belangrijke nuanceringsaanbrenging van de gevonden patronen waardoor dit de keuze om enkel sporters op te nemen – onzes inziens – rechtvaardigt.

Daarnaast wijzen de gevonden dimensies op complexe structuren in de lichaamsoriëntaties die verder uitgediept dienen te worden. Een element dat niet in de analyse werd opgenomen, maar dat eventueel voor een verder begrip van de gevonden patronen kan zorgen, is het specifieke sociale traject van het individu (zie Bourdieu 1984). Bij mannen met een universitair opleidingsniveau viel bijvoorbeeld op hoe sterk de spreiding gesitueerd was op de eerste as (esthetische versus instrumentele lichaamsvisie). De vraag kan dan gesteld worden wie die hoogopgeleide mannen met een zeer functionele visie op het lichaam zijn. Misschien is dit een reflectie van sociale mobiliteit, waarbij een instrumentele lichaamsvisie in de primaire socialisatiecontext ontstond. Daarnaast kunnen ook de specifieke verhoudingen van economisch tegenover cultureel kapitaal eventueel de gevonden patronen verduidelijken. De beschikbare indicator van economisch kapitaal was echter onvoldoende geschikt om dergelijke analyse toe te laten.

Tot slot ging deze studie louter in op de samenhang tussen gender, klasse en lichaam en kan zij geen uitspraken doen over de richting van de causale relatie. De causaliteit dient zeker voorwerp te zijn van verder onderzoek. Er kan sprake zijn van complexe feedbackprocessen waarbij enerzijds de sociale achtergrond in combinatie met het geslacht van het individu gevolgen heeft voor de lichaamsoriëntaties, maar waarbij een specifieke lichaamsoriëntatie ook gevolgen heeft

voor het cultureel en economisch kapitaal. Zo wijst de studie van Archer en collega's (2001) erop dat een instrumentele lichaamshouding, gericht op het fysieke en fysieke arbeid, in combinatie met hypermasculiniteit als gevolg heeft dat mannen uit de arbeidersklasse minder investeren in hun opleiding.

Om te besluiten kan men stellen dat deze studie aantoont dat het lichaam, lichaamsoriëntaties en voorkeuren voor lichaamsgerelateerde praktijken ook sociaal bepaald zijn. Sociale ongelijkheid manifesteert zich zelfs in die zaken die zo biologisch en individueel lijken als het lichaam.

NOTEN

- 1 Dit komt omdat de gebruikte analysetechniek, Meervoudige Correspondentie-Analyse, patronen zoekt in de antwoorden van de respondenten. Als een deel van de respondenten systematisch 'eens' of 'oneens' antwoordt, gaan deze artificiële patronen de substantiële patronen vertekenen. Vooral met betrekking tot de sportitems kwamen dergelijke typische antwoordpatronen voor.
- 2 Om te beslissen hoeveel dimensies te weerhouden, werden de aangepaste inertia rates van de 10 eerste dimensies geplot als in een scree-plot bij een factoranalyse. Bij de mannen werd een knik in de curve waargenomen tussen de derde en de vierde as. Hoewel de derde as geïnterpreteerd kon worden, was deze minder relevant voor het theoretisch kader en de onderzoeksvraag. Omdat deze dimensie de minst belangrijke was van de drie werd besloten niet op deze as in te gaan. Bij de vrouwen was er minder duidelijk een statistische knik in de curve. Enkel de eerste twee dimensies waren eenvoudig theoretisch te duiden, wat suggereert dat de andere assen overbodig zijn. Bij zowel mannen als vrouwen vatten de eerste twee assen ongeveer 70% van de aanpaste variantie.
- 3 De bijdragen aan een dimensie van alle 84 antwoordcategorieën tellen op tot 100. De gemiddelde bijdrage is dan $100/84$, of 1,19. Deze waarde kan gebruikt worden om te bepalen welke modaliteiten belangrijk zijn voor de interpretatie van de dimensie.
- 4 Hierbij wordt het verschil van de coördinaten van de uiterste antwoordcategorieën gedeeld door de standaardafwijking van de as (*i.e.* de vierkantwortel van de eigenwaarde).

BIBLIOGRAFIE

- Anthias, F. (2004), Social Stratification and Social Inequality: Models of Intersectionality and Identity, pp. 24-45 in F. Devine, M. Savage, J. Scott & R. Crompton (eds.), *Rethinking Class. Culture, Identities & Lifestyle*. London: Palgrave Macmillan.
- Archer, L., Pratt, S.D. & Phillips, D. (2001), Working-class Men's Constructions of Masculinity and Negotiations of (Non)participation in Higher Education. *Gender and Education*, 13(4), 431-449.

- Bartky, S.L. (1988), Foucault, Femininity, and the Modernization of Patriarchal Power, pp. 61-86 in I. Diamond & L. Quinby (eds.), *Feminism & Foucault: Reflections on Resistance*. Boston: Northeastern University Press.
- Bennett, T., Savage, M., Silva, E., Warde, A., Gayo-Cal, M. & Wright, D. (2009), *Culture, Class, Distinction*. Abingdon: Routledge.
- Benzécri, J.-P. (1992), *Correspondence Analysis Handbook*. New York: Dekker.
- Blasius, J. & Greenacre, M. (1998), *Visualization of Categorical Data*. San Diego (C.A.): Academic Press.
- Boltanski, L. (1971), Les usages sociaux du corps. *Annales. Economies, Sociétés, Civilisations*, 26(1), 205-233.
- Bourdieu, P. (1978), Sport and Social Class. *Social Science Information*, 17(6), 819-840.
- Bourdieu, P. (1979), *La distinction: Critique sociale du jugement*. Paris: Les éditions de minuit.
- Bourdieu, P. (1984), *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste* (R. Nice, Trans.). Cambridge (Mass.): Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1988), Program for a Sociology of Sport. *Sociology of Sport Journal*, 5(2), 153-161.
- Bourdieu, P. (1990), *The Logic of Practice*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. (1991), Sport and Social Class, pp. 357-373 in C. Mukerji & M. Schudson (eds.), *Rethinking Popular Culture: Contemporary Perspectives in Cultural Studies*. Berkeley: University of California Press.
- Bourdieu, P. (1993), *Sociology in Question*. London: Sage.
- Bourdieu, P. (1998), *La domination masculine*. Paris: Seuil.
- Brubaker, R. (1985), Rethinking Classical Theory – the Sociological Vision of Bourdieu, Pierre. *Theory and Society*, 14(6), 745-775.
- Butler, J. (1988), Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory. *Theatre Journal*, 40(4), 519-531.
- Clément, J.-P. (1981), La force, la souplesse et l'harmonie. Etude comparée de trois sports de combat: lutte – judo – aikido, pp. 285-301 in C. Pociello (ed.), *Sports et société. Approche socio-culturelle des pratiques*. Paris: Vigot.
- Collins, R. (1988), Women and Men in the Class Structure. *Journal of Family Issues*, 9(1), 27-50.
- Collins, R. (1992), Women and the Production of Status Cultures, pp. 213-231 in M. Lamont & M. Fournier (eds.), *Cultivating Differences: Symbolic Boundaries and the Making of Inequality*. Chicago (Ill.): University of Chicago Press.
- Connell, R.W. (1995), *Masculinities*. Cambridge: Polity Press.
- Connell, R.W. (1997), Hegemonic Masculinity and Emphasized Femininity, pp. 22-25 in L. Richardson, V. Taylor & N. Whittier (eds.), *Feminist Frontiers IV*. Boston: McGraw-Hill.
- Connell, R.W. & Messerschmidt, J.W. (2005), Hegemonic Masculinity – Rethinking the Concept. *Gender & Society*, 19(6), 829-859.
- Crane, D. (2000), *Fashion and its Social Agendas: Class, Gender, and Identity in Clothing*. Chicago (Ill.): The University of Chicago Press.

- Crenshaw, K. (1989), Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. *University of Chicago Legal Forum*, 138-167.
- Crenshaw, K. (1991), Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics and Violence against Women of Color. *Stanford Law Review*, 43(6), 1241-1299.
- Crossley, N. (2001), *The Social Body: Habit, Identity and Desire*. London: Sage Publications.
- Davis, K. (2008), Intersectionality as Buzzword: A Sociology of Science Perspective on What Makes a Feminist Theory Successful. *Feminist Theory*, 9(1), 67-85.
- Demetriou, D.Z. (2001), Connell's Concept of Hegemonic Masculinity: A Critique. *Theory and Society*, 30(3), 337-361.
- Donaldson, M. (1993), What Is Hegemonic Masculinity. *Theory and Society*, 22(5), 643-657.
- Eder, D. & Parker, S. (1987), The Cultural Production and Reproduction of Gender – The Effect of Extracurricular Activities on Peer-Group Culture. *Sociology of Education*, 60(3), 200-213.
- Foucault, M. (1977), *Discipline and Punish: The Birth of the Prison* (A. Sheridan, Trans.). New York (N.Y.): Pantheon Books.
- Green, A.I. (2008), The Social Organization of Desire: The Sexual Fields Approach. *Sociological Theory*, 26(1), 25-50.
- Greenacre, M. (2007), *Correspondence Analysis in Practice* (Vol. 2). Boca Raton, FL: Chapman & Hall/CRC.
- Grogan, S. (1999), *Body Image: Understanding Body Dissatisfaction in Men, Women and Children*. London: Routledge.
- Hakim, C. (2010), Erotic Capital. *European Sociological Review*, 26(5), 499-518.
- Hakim, C. (2012), *Erotic Capital, Sexual Pleasure and Sexual Markets*. Paper Presented at the NACS 2012: Pleasure and Health by Education, Councelling and Treatment, Helsinki.
- Hancock, A.-M. (2007), When Multiplication Doesn't Equal Quick Addition: Examining Intersectionality as a Research Paradigm. *Perspectives on Politics*, 5(1), 63-79.
- Hargreaves, J. (1987), The Body, Sport and Power Relations, pp. 256-273 in J. Horne, D. Jary & A. Tomlinson (eds.), *Sport, Leisure and Social Relations*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Kahma, N. (2012), Sport and Social Class: The Case of Finland. *International Review for the Sociology of Sport*, 47(1), 113-130.
- Laberge, S. & Sankoff, D. (1988), Activités physiques, habitus corporels et styles de vie, pp. 277-297 in J. Harvey & H. Cantelon (eds.), *Sport et pouvoir: les enjeux sociaux au Canada*. Ottawa: Les Presses de l'Université d'Ottawa.
- Lee, N.J., Garlough, C.L., Friedland, L.A. & Shah, D.V. (2012), Gender and Generation in the Social Positioning of Taste. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 644(1), 134-146.
- Le Roux, B. & Rouanet, H. (2004), *Geometric Data Analysis: From Correspondence Analysis to Structured Data Analysis*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

- Le Roux, B. & Rouanet, H. (2010), *Multiple Correspondence Analysis*. Thousand Oaks (C.A.): Sage Publications.
- Lievens, J., Waeye, H. & De Meulemeester, H. (2006), *Cultuurparticipatie gewikt en gewogen: Basisgegevens van de survey 'Cultuurparticipatie in Vlaanderen 2003-2004'*. Antwerpen: De Boeck.
- Light, R. & Kirk, D. (2000), High School Rugby, the Body and the Reproduction of Hegemonic Masculinity. *Sport, Education and Society*, 5(2), 163-176.
- Lorber, J. & Moore, L.J. (2007), Adonis, Don Juan, and 'Real Men': Constructing Men's Bodies, pp. 113-136 in J. Lorber & L.J. Moore (eds.), *Gendered Bodies. Feminist Perspectives*. Los Angeles: Roxbury Publishing Company.
- Lovell, T. (2000), Thinking Feminism with and against Bourdieu. *Feminist Theory*, 1(1), 11-32.
- Lupton, D. (1996), *Food, the Body and the Self*. London: Sage Publications.
- McCall, L. (1992), Does Gender Fit – Bourdieu, Feminism, and Conceptions of Social Order. *Theory and Society*, 21(6), 837-867.
- McCall, L. (2005), The Complexity of Intersectionality. *Signs*, 30(3), 1771-1800.
- Mishkind, M.E., Rodin, J., Silberstein, L.R. & Striegel-Moore, R.H. (1986), The Embodiment of Masculinity: Cultural, Psychological, and Behavioral Dimensions. *American Behavioral Scientist*, 29(5), 545-562.
- Moens, M. & Scheerder, J. (2004), Social Determinants of Sports Participation Revisited. The Role of Socialization and Symbolic Trajectories. *European Journal of Sport & Society*, 1(1), 35-49.
- Mulvey, L. (1975), Visual Pleasure and Narrative Cinema. *Screen*, 16(3), 6-18.
- Nash, J. C. (2008), Re-thinking Intersectionality. *Feminist Review*, 89(1), 1-15.
- Øygard, L. (2000), Studying Food Tastes among Young Adults Using Bourdieu's Theory. *Journal of Consumer Studies & Home Economics*, 24(3), 160-169.
- Phoenix, A. (2006), Editorial: Intersectionality. *European Journal of Women's Studies*, 13(3), 187-192.
- Pociello, C. (1981), La force, l'énergie, la grâce et les réflexes. Le jeu complexe des dispositions culturelles et sportives, pp. 171-237 in C. Pociello (ed.), *Sports et société. Approche socio-culturelle des pratiques*. Paris: Vigot.
- Pyke, K.D. (1996), Class-based Masculinities – The Interdependence of Gender, Class, and Interpersonal Power. *Gender & Society*, 10(5), 527-549.
- Scheerder, J., Vanreusel, B. & Taks, M. (2005), Stratification Patterns of Active Sport Involvement among Adults: Social Change and Persistence. *International Review for the Sociology of Sport*, 40(1), 139-162.
- Schwartz, O. (1990), *Le monde privé des ouvriers: hommes et femmes du Nord*. Paris: PUF.
- Shilling, C. (1991), Educating the Body: Physical Capital and the Production of Social Inequalities. *Sociology*, 25(4), 653-672.
- Shilling, C. (1993), *The Body and Social Theory*. London: Sage Publications Ltd.
- Shilling, C. (2004), Physical Capital and Situated Action: A New Direction for Corporeal Sociology. *British Journal of Sociology of Education*, 25(4), 473-487.
- Swain, J. (2003). How Young Schoolboys Become Somebody: The Role of the Body in the Construction of Masculinity. *British Journal of Sociology of Education*, 24(3), 299-314.

- Tomlinson, M. (1994), Do Distinct Class Preferences for Foods Exist? An Analysis of Class-based Tastes. *British Food Journal*, 96(7), 11-17.
- Turner, B.S. (2001), Disability and the Sociology of the Body, pp. 252-266 in G.L. Albrecht, K.D. Steelman & M. Bury (eds.), *Handbook of Disability Studies*. London: Sage Publications.
- Vandebroeck, D. (2013), *Harnessing the Flesh: Social Class and Reflexive Embodiment*, doctoraatsthesis. Vrije Universiteit Brussel (VUB), Brussel.
- Vandebroeck, D. (2013 (te verschijnen)), Classifying Bodies, Classified Bodies, Class Bodies. A Carnal Critique of the Judgment of Taste in P. Coulangeon & J. Duval (eds.), *The Routledge Companion to Bourdieu's 'Distinction'*. London: Routledge.
- Van Tuyckom, C. & Scheerder, J. (2010a), A Multilevel Analysis of Social Stratification Patterns of Leisure-time Physical Activity among Europeans. *Science & Sports*, 25(6), 304-311.
- Van Tuyckom, C. & Scheerder, J. (2010b), Sport for All? Insight into Stratification and Compensation Mechanisms of Sporting Activity in the 27 European Union Member States. *Sport, Education and Society*, 15(4), 495-512.
- Wacquant, L. (2004), *Body & Soul: Notebooks of an Apprentice Boxer*. New York (N.Y.): Oxford University Press.
- Warde, A. (1997), *Consumption, Food and Taste: Culinary Antinomies and Commodity Culture*. London: Sage Publications.
- Warde, A. (2006), Cultural Capital and the Place of Sport. *Cultural Trends*, 15(2-3), 107-122.
- Wekker, G. & Lutz, H. (2001), Een hoogvlakte met koude winden. De geschiedenis van het gender- en etniciteitsdenken in Nederland, pp. 25-49 in N. Botman, N. Jouwe & G. Wekker (eds.), *Caleidoscopische visies. De zwarte, migranten- en vluchtelingenvrouwenbeweging in Nederland*. Amsterdam: KIT.
- West, C. & Zimmerman, D. H. (1987), Doing Gender. *Gender & Society*, 1(2), 125-151.
- Wetherell, M. & Edley, N. (1999), Negotiating Hegemonic Masculinity: Imaginary Positions and Psycho-discursive Practices. *Feminism & Psychology*, 9(3), 335-356.
- Willis, P. (1981 [1977]), *Learning to Labour. How Working Class Kids Get Working Class Jobs*. Aldershot: Gower.
- Young, I.M. (1980), Throwing Like a Girl – A Phenomenology of Feminine Body Comportment, Motility and Spatiality. *Human Studies*, 3(2), 137-156.
- Yuval-Davis, N. (2006), Intersectionality and Feminist Politics. *European Journal of Women's Studies*, 13(3), 193-209.

Bijlage 1. Frequentieverdelingen

Tabel 1a. Relatieve frequenties van de houdingen tegenover eten, kledij en sport bij de mannelijke respondenten (n = 714).

MANNEN	Oneens (-)	Neutraal (+ /-)	Eens (+)
VOEDING			
Ik besteed liever niet te veel geld aan een restaurantbezoek	43.2	20.1	36.7
Lekker eten hoort bij de belangrijkste dingen in mijn leven	24.5	17.1	58.4
Ik eet het liefst van al vertrouwde kost	43.1	14.2	42.7
Ik hou er van om nieuwe recepten of smaken uit te proberen	23.5	11.8	64.7
Goed eten wil zeggen dat je meer dan genoeg te eten krijgt	41.2	16.8	42.0
Een biefstuk en friet, dat is toch één van de beste dingen die er zijn	45.0	13.3	41.7
Ik ben geïnteresseerd in de voedselbereiding in andere culturen	38.8	12.6	48.6
Thuis eten is nog altijd het beste van allemaal	21.2	17.3	61.6
Het is onbelangrijk dat een gerecht er goed uitziet, zolang het maar goed smaakt	52.4	12.2	35.4
Ik zoek mijn plezier in andere dingen, zeker niet in eten	45.4	21.3	33.2
Gaan uit eten is pas echt fijn als ik weer een nieuw gerecht kan ontdekken	50.4	16.9	33.6
SPORT			
Ik sport voor mijn gezondheid	9.1	5.8	85.1
Ik sport om mijn eigen grenzen te verleggen	45.8	15.0	39.2
Ik sport voor de groepsgeest	37.4	10.0	52.6
Ik sport om weg te zijn van huis	74.9	9.1	16.0
Ik sport voor de kick	62.0	12.0	25.9
Ik sport om een mooi lichaam te hebben	58.8	18.6	22.5
Ik sport voor de vriendschap en gezelligheid	22.1	12.0	65.8
Ik sport om een goede conditie te hebben	13.6	8.4	78.0
Ik sport voor de competitie	66.3	9.1	24.5
KLEDIJ			
Ik geef graag geld uit aan kledij	58.5	17.9	23.5
Ik hou ervan ieder seizoen nieuwe kledij te kopen	67.6	9.2	23.1
Kleding moet bovenal praktisch zijn	4.9	7.7	87.4

MANNEN	Oneens (-)	Neutraal (+/-)	Eens (+)
De kleren die ik draag moeten mijn persoonlijkheid weerspiegelen	32.4	19.6	48.0
Ik wil gewoon proper gekleed zijn, meer niet	12.9	9.8	77.3
Mijn kledingstijl stemt overeen met die van het merendeel van mijn vrienden	35.9	18.0	46.1
Ik vind het leuk om op te vallen met mijn kledij	81.5	10.5	8.0
Ik vind het leuk wanneer anderen mij een compliment geven over mijn kledij	36.1	18.6	45.2

Tabel 1b. Relatieve frequenties van de houdingen tegenover eten, kledij en sport bij de vrouwelijke respondenten (n = 595).

VROUWEN	Oneens (-)	Neutraal (+/-)	Eens (+)
VOEDING			
Ik besteed liever niet te veel geld aan een restaurantbezoek	40.5	21.8	37.6
Lekker eten hoort bij de belangrijkste dingen in mijn leven	32.8	16.1	51.1
Ik eet het liefst van al vertrouwde kost	50.3	14.5	35.3
Ik hou er van om nieuwe recepten of smaken uit te proberen	19.2	12.9	67.9
Goed eten wil zeggen dat je meer dan genoeg te eten krijgt	52.4	16.3	31.3
Een biefstuk en friet, dat is toch één van de beste dingen die er zijn	60.2	13.3	26.6
Ik ben geïnteresseerd in de voedselbereiding in andere culturen	28.2	11.4	60.3
Thuis eten is nog altijd het beste van allemaal	36.8	19.7	43.5
Het is onbelangrijk dat een gerecht er goed uitziet, zolang het maar goed smaakt	63.5	12.9	23.5
Ik zoek mijn plezier in andere dingen, zeker niet in eten	42.8	20.9	36.4
Gaan uit eten is pas echt fijn als ik weer een nieuw gerecht kan ontdekken	42.0	15.1	42.9
SPORT			
Ik sport voor mijn gezondheid	4.5	6.2	89.2
Ik sport om mijn eigen grenzen te verleggen	54.6	15.3	30.1
Ik sport voor de groepsgeest	45.9	10.1	44.0
Ik sport om weg te zijn van huis	72.9	9.9	17.1
Ik sport voor de kick	78.5	8.6	12.9
Ik sport om een mooi lichaam te hebben	40.8	16.8	42.4
Ik sport voor de vriendschap en gezelligheid	26.6	11.6	61.8

VROUWEN	Oneens (-)	Neutraal (+/-)	Eens (+)
Ik sport om een goede conditie te hebben	7.9	7.6	84.5
Ik sport voor de competitie	89.7	4.2	6.1
KLEDIJ			
Ik geef graag geld uit aan kledij	37.5	20.5	42.0
Ik hou ervan ieder seizoen nieuwe kledij te kopen	37.6	11.3	51.1
Kleding moet bovenal praktisch zijn	6.9	9.2	83.9
De kleren die ik draag moeten mijn persoonlijkheid weerspiegelen	11.1	18.5	70.4
Ik wil gewoon proper gekleed zijn, meer niet	37.1	15.3	47.6
Mijn kledingstijl stemt overeen met die van het merendeel van mijn vrienden	44.2	16.6	39.3
Ik vind het leuk om op te vallen met mijn kledij	68.7	16.0	15.3
Ik vind het leuk wanneer anderen mij een compliment geven over mijn kledij	8.1	8.8	83.2

Tabel 2. Frequentieverdeling van opleidingsniveau en subjectief inkomen bij mannen en vrouwen.

		Mannen (n = 714)	Vrouwen (n = 595)
Opleidingsniveau	Geen & lager onderwijs	9,4%	10,0%
	Lager secundair	19,9%	15,5%
	Hoger secundair	35,5%	31,1%
	Hogeschool	23,4%	33,3%
	Universiteit	11,7%	10,1%
Subjectief inkomen	Moeilijk rondkomen	6,0%	7,7%
	Rondkomen	58,8%	55,6%
	Comfortabel leven	23,5%	25,4%
	Ontbrekende gegevens	11,6%	11,3%

Bijlage 2. Meervoudige Correspondentie-Analyse

Tabel 3. Eigenwaarden, ruwe en aangepaste inertia rates voor de eerste vijf assen.

MANNEN	As 1	As 2	As 3	As 4	As 5
Eigenwaarden (λ)	0,1294	0,0939	0,0739	0,0696	0,0618
Ruwe inertie	6,47	4,70	3,69	3,48	3,09
Aangepaste inertie	50,87%	19,63%	8,44%	6,65%	3,94%
VROUWEN	As 1	As 2	As 3	As 4	As 5
Eigenwaarden (λ)	0,1250	0,0886	0,0731	0,0648	0,0610
Ruwe inertie	6,25	4,30	3,65	3,24	3,05
Aangepaste inertie	50,99%	17,90%	8,92%	5,40%	4,08%

Tabel 4a. As 1 van de sociale ruimte o.b.v. de mannelijke respondenten: bijdrages (n = 714).

Variabelen	Bijdrage variabelen	Modaliteiten ^o		Bijdrage van modaliteiten	
		Links*	Rechts*	Links*	Rechts*
Ik hou er van om nieuwe recepten of smaken uit te proberen	8.02	+	-	2.26	5.74
Ik geef graag geld uit aan kledij	7.87	+	-	4.88	2.76
Ik eet liefst van al vertrouwde kost	7.61	-	+	3.41	4.12
Ik wil gewoon proper gekleed zijn, meer niet	6.71	-	+	4.51	1.40
Ik hou er van ieder seizoen nieuwe kledij te kopen	6.31	+	-	4.51	1.75
Ik ben geïnteresseerd in de voedselbereiding in andere culturen	5.71	+	-	1.77	3.49
Ik zoek mijn plezier in andere dingen dan eten	5.31	-	+	2.52	2.73
De kleren die ik draag moeten mijn persoonlijkheid weerspiegelen	4.98	+	-	2.24	2.68
Ik vind het leuk als anderen een compliment geven over mijn kledij	4.89	+	-	2.60	1.99
Gaan uit eten is pas echt fijn als ik weer een nieuw gerecht kan ontdekken	4.82	+	-	2.22	2.30
Ik besteed liever niet te veel geld aan een restaurantbezoek	4.79	-	+	2.28	2.50
Thuis eten is nog altijd het beste van allemaal	4.31	-	+	2.05	1.61
Ik vind het leuk om op te vallen met kledij	4.08	+		2.93	
Lekker eten hoort bij de belangrijkste dingen in mijn leven	3.67	+	-	1.35	2.17
Ik sport om een mooi lichaam te hebben	3.34	+/-	-	1.30	1.34
Ik sport voor de kick	3.19	+	-	1.68	1.18
Ik sport om mijn grenzen te verleggen	3.18		-		1.72
Goed eten wil in de eerste plaats zeggen dat je meer dan genoeg te eten krijgt	2.35		+		1.36
Totaal	91.14			42.51	40.84

* De antwoordcategorieën **links** van de oorsprong (dimensie 1) wijzen op een esthetische visie op het lichaam, de modaliteiten **rechts** van de oorsprong op een instrumentele houding.

^o '-': oneens; '+ /-': neutraal; '+': eens.

Tabel 4b. As 1 van de sociale ruimte o.b.v. de vrouwelijke respondenten: bijdrages (n = 595).

Variabelen	Bijdrage variabelen	Modaliteiten ^o		Bijdrage van modaliteiten	
		Links*	Rechts*	Links*	Rechts*
Ik eet liefst van al vertrouwde kost	9.65	-	+	4.10	5.54
Ik hou ervan ieder seizoen nieuwe kledij te kopen	7.64	+	-	3.00	4.59
Ik hou ervan om nieuwe recepten of smaken uit te proberen	7.49	+	-	2.22	4.65
Ik wil gewoon proper gekleed zijn, meer niet	7.21	-	+	3.44	3.57
Ik sport om een mooi lichaam te hebben	6.97	+	-	2.42	4.08
Ik geef graag geld uit aan kledij	6.42	+	-	3.04	3.37
Ik besteed liever niet te veel geld aan een restaurantbezoek	6.02	-	+	3.50	2.09
Thuis eten is nog altijd het beste van allemaal	5.93	-	+	2.08	3.31
Ik zoek mijn plezier in andere dingen dan eten	5.14	-	+	2.28	2.86
Ik ben geïnteresseerd in de voedselbereiding in andere culturen	5.04	+	-	1.75	3.24
Ik vind het leuk om op te vallen met kledij	4.65	+	-	2.21	1.42
Lekker eten hoort bij de belangrijkste dingen in mijn leven	4.20	+	-	1.99	1.90
Uit eten gaan is pas echt fijn als ik weer een nieuwe gerecht kan ontdekken	3.81	+	-	1.53	2.15
Kledij moet bovenal praktisch zijn	3.47	-		1.82	
Ik vind het leuk als anderen een compliment geven over mijn kledij	2.96		-		2.45
Totaal	86.60			35.38	45.22

* De antwoordcategorieën **links** van de oorsprong (dimensie 1) wijzen op een esthetische visie op het lichaam, de modaliteiten **rechts** van de oorsprong op een instrumentele houding.

^o '-': oneens; '+ / -': neutraal; '+': eens.

Tabel 4c. As 2 van de sociale ruimte o.b.v. de mannelijke respondenten: bijdragen.

Variabelen	Bijdrage variabelen	Modaliteiten ^o		Bijdrage van modaliteiten	
		Onder*	Boven*	Onder*	Boven*
Ik sport voor de team spirit	10.68	-	+	6.36	4.30
Ik sport voor de vriendschap	8.96	-	+	5.95	2.71
Ik eet liefst van al vertrouwde kost	8.72	-	+	4.44	4.31

Variabelen	Bijdrage variabelen	Modaliteiten ^o		Bijdrage van modaliteiten	
		Onder*	Boven*	Onder*	Boven*
Ik sport voor de competitie	7.84	-	+ +/-	2.65	3.76 1.43
Ik sport voor de kick	7.48	-	+ +/-	2.84	3.20 1.44
Ik sport om mijn grenzen te verleggen	6.42	-	+	3.22	3.13
Biefstuk met friet, dat is toch één van de beste dingen die er zijn	5.93	-	+	2.86	3.08
Ik vind het leuk als anderen een compliment geven over mijn kledij	4.50	-	+	2.43	2.06
Goed eten wil in de eerste plaats zeggen dat je meer dan genoeg te eten krijgt	4.32	-	+	2.26	2.06
Ik vind het leuk om op te vallen met kledij	3.70		+/- +		1.56 1.45
Thuis eten is nog altijd het beste van allemaal	3.52	-		2.29	
Ik hou ervan nieuwe recepten of smaken uit te proberen	3.42	+	-	1.21	1.43
Ik hou ervan ieder seizoen nieuwe kleren te kopen	2.84		+		1.98
Ik sport om een mooi lichaam te hebben	2.78		+		1.44
Ik sport om weg te zijn van huis	2.70		+		1.42
Ik ben geïnteresseerd in de voedselbereiding in andere culturen	2.58	+	-	1.21	1.36
Ik sport voor mijn gezondheid	2.45		-		1.49
Ik geef graag geld uit aan kledij	2.34		+		1.63
Het is onbelangrijk dat een gerecht er goed uitziet, zolang het maar goed smaakt	2.19		+		1.41
De kleren die ik draag moeten mijn persoonlijkheid weerspiegelen	2.12	-		1.40	
Totaal	90.59			39.12	46.65

* De antwoordcategorieën **boven** de oorsprong (dimensie 2) wijzen op een voorkeur voor het sociale aspect en spelelement van sport, voor het esthetische aspect van kleding en voor het vertrouwde op vlak van voeding. De modaliteiten **onder** de oorsprong wijzen op een afkeer van het sociale aspect en spelelement van sport en op een meer instrumentele houding tegenover kleding, maar daarentegen op een voorkeur voor het nieuwe en experimentele op vlak van voeding.

^o '-': oneens; '+ / -': neutraal; '+': eens.

Tabel 4d. As 2 van de sociale ruimte o.b.v. de vrouwelijke respondenten: bijdragen.

Variabelen	Bijdrage variabelen	Modaliteiten ^o		Bijdrage van modaliteiten	
		Onder*	Boven*	Onder*	Boven*
Biefstuk met friet, dat is toch één van de beste dingen die er zijn	11.95	-	+	4.60	6.34
Goed eten wil in de eerste plaats zeggen dat je meer dan genoeg te eten krijgt	8.60	-	+	3.49	5.06
Ik eet het liefst van al vertrouwde kost	8.17	-	+	3.45	4.72
Ik sport om een mooi lichaam te hebben	6.96	-	+	3.11	3.74
Het is onbelangrijk dat een gerecht er goed uitziet, zolang het maar goed smaakt	5.15		+		3.94
Thuis eten is nog altijd het beste van allemaal	4.70		+		2.64
Ik hou er van ieder seizoen nieuwe kledij te kopen	4.62	-	+	2.15	2.22
Ik vind het leuk om op te vallen met mijn kledij	4.29	-	+/- +	1.35	1.68 1.26
De kleren die ik draag moeten mijn persoonlijkheid weerspiegelen	4.25	+/-	+	2.54	1.21
Ik vind het leuk als anderen een compliment geven over mijn kledij	4.13	+/- -		1.75 1.68	
Ik sport om weg te zijn van huis	3.99		+/- +		1.60 1.33
Ik sport voor de kick	3.90		+		2.53
Ik sport om mijn grenzen te verleggen	3.71	-		1.64	
Mijn kledingstijl stemt overeen met die van het merendeel van mijn vrienden	3.64	-	+	1.87	1.73
Lekker eten hoort bij de belangrijkste dingen in mijn leven	3.34	-	+	1.69	1.53
Ik geef graag geld uit aan kledij	3.18	-	+	1.80	1.35
Ik sport voor de competitie	2.20		+		1.49
Totaal	86.51			31.12	44.37

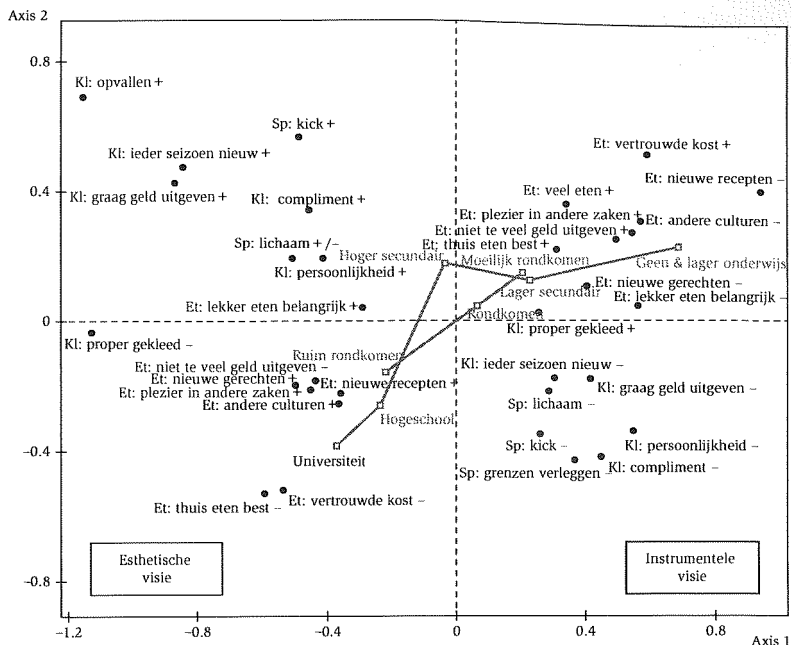
* De antwoordcategorieën **boven** de oorsprong (dimensie 2) wijzen op een voorkeur voor zware, ongezonde en vertrouwde kost op vlak van voeding en op een meer esthetische visie op vlak van sport en kledij. De modaliteiten **onder** de oorsprong wijzen op een afkeer van zware, ongezonde en vertrouwde kost en een instrumentele visie op sport en kleding.

^o '-': oneens; '+/-': neutraal; '+': eens.

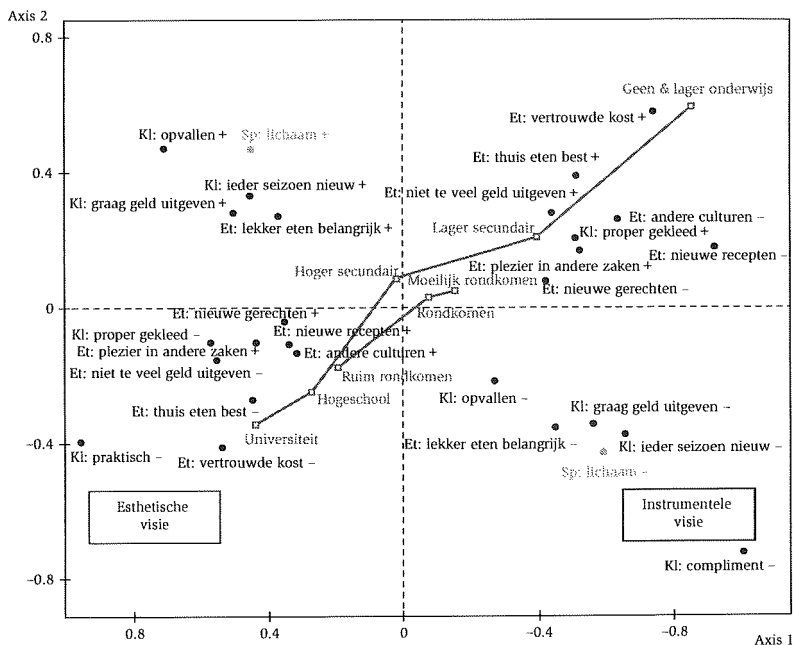
Tabel 5. Coördinaten van de supplementaire variabelen bij mannen en bij vrouwen.

	Man			Vrouw*		
	As 1	As 2	Verschil:	As 1	As 2	Verschil:
Opleidingsniveau						
Geen en lager	0.69	0.23	Verschil: 1.07	0.86	0.59	Verschil: 0.94
Lager secundair	0.23	0.12	Herschaald verschil: 2.97	0.40	0.21	Herschaald verschil: 3.16
Hoger secundair	-0.04	0.18		-0.02	0.09	
Hogeschool	-0.24	-0.26		-0.27	-0.25	
Universiteit	-0.38	-0.39		-0.44	-0.35	
Subjectief inkomen						
Moelijk rondkomen	0.21	0.15	Verschil: 0.43	0.16	0.05	Verschil: 0.23
Rondkomen	0.07	0.05	Herschaald verschil: 1.20	0.08	0.03	Herschaald verschil: 1.02
Ruim rondkomen	-0.22	-0.16		-0.20	-0.18	

* As 1 werd bij de vrouwen gespiegeld om het vergelijken met de sociale ruimte van de mannen te vergemakkelijken.

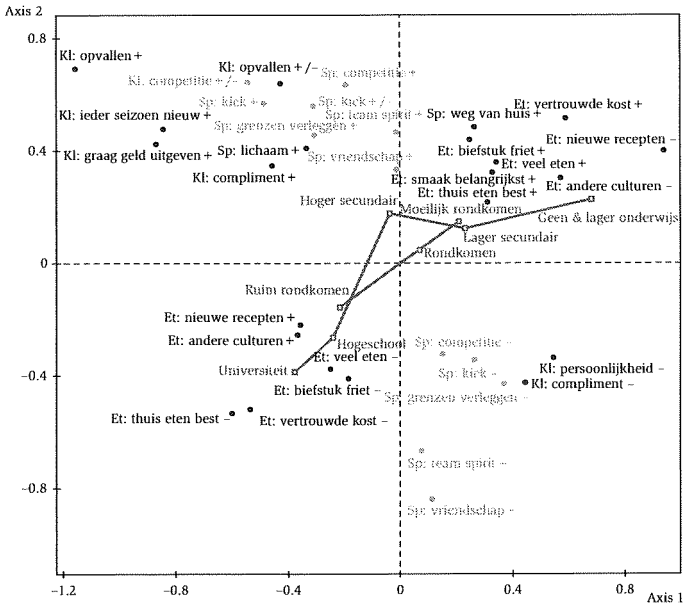

Figuur 1. Vlak 1-2 – **Mannen**: Interpretatie as 1: items die het meeste bijdragen aan de dimensie.

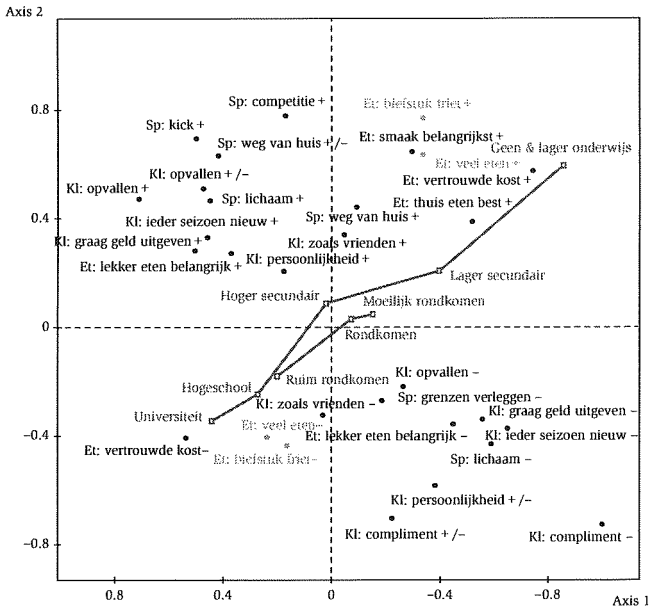
Figuur 2. Vlak 1-2 – **Vrouwen**: Interpretatie as 1: items die het meeste bijdragen aan de dimensie*.

* X-as werd gespiegeld om het vergelijken met de sociale ruimte van de mannen te vergemakkelijken.

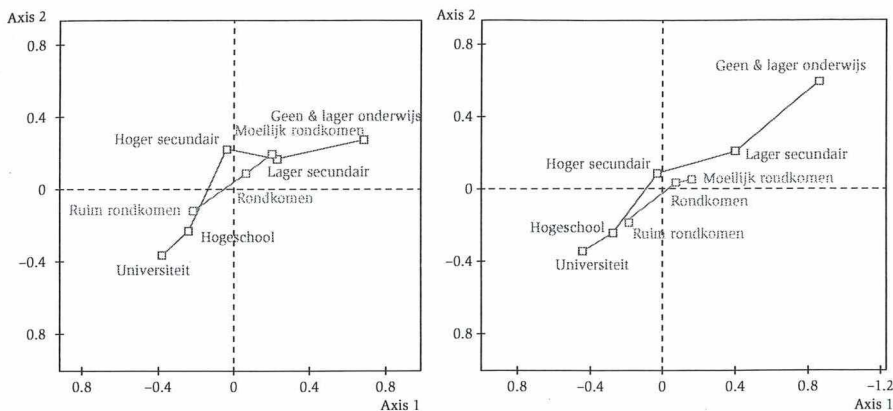
Figuur 3. Vlak 1-2 – Mannen: Interpretatie as 2: items die het meeste bijdragen aan de dimensie.

Mannen – as 2: 34 modaliteiten die meer dan gemiddeld bijdragen, afkomstig van 20 variabelen die samen 90.6% van de variantie op deze as vatten.

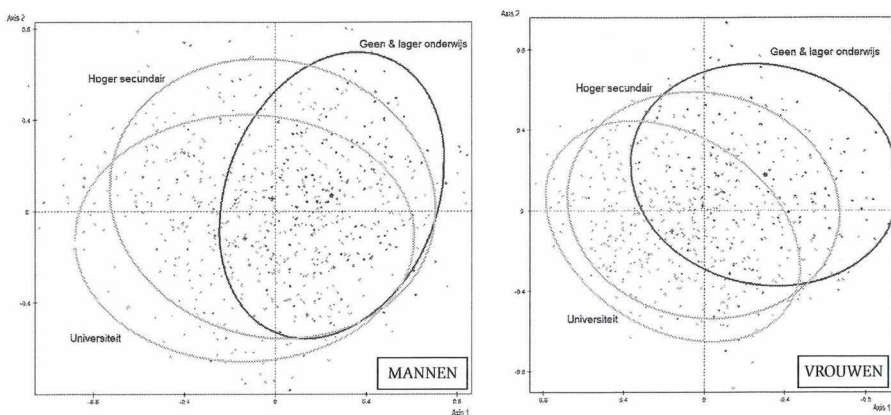

Figuur 4. Vlak 1-2 – Vrouwen: Interpretatie as 2: items die het meeste bijdragen aan de dimensie*.

Vrouwen – as 2: 30 modaliteiten die meer bijdragen dan gemiddeld, afkomstig van 17 items die samen 86,5% van de variantie vatten.

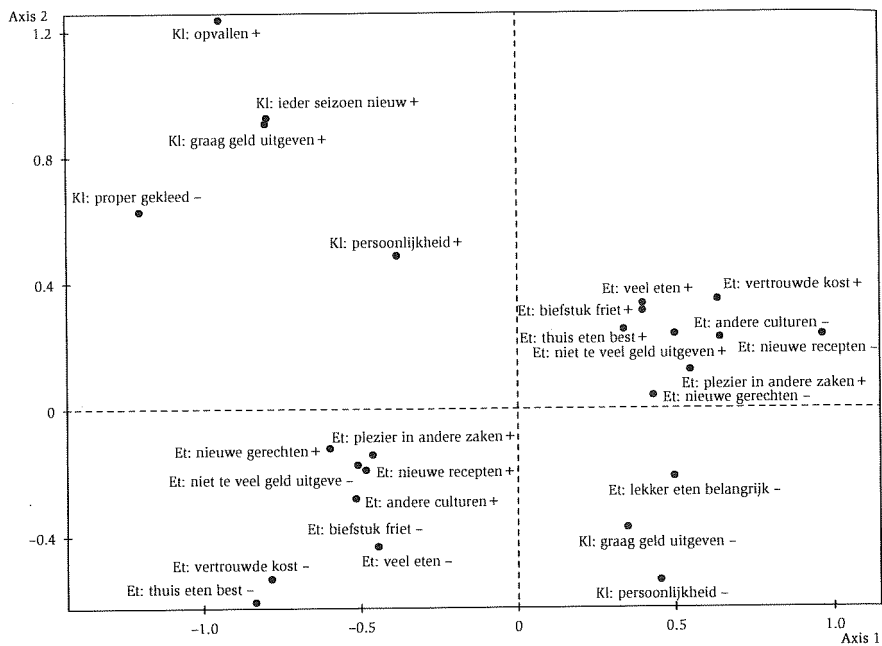
Figuur 5. Vergelijking van de supplementaire variabelen bij mannen en vrouwen.

Figuur 6. Concentratie-ellipsen bij mannen en vrouwen*

* (de ellipsen van personen met een hogeschooldiploma en personen met een diploma lager secundair onderwijs werden weggelaten om de figuur overzichtelijk te houden, maar deze volgen het globale patroon dat nu uit de figuur naar voren komt.)

Bijlage 3

Figuur 7. Vlak 1-2 – Sociale ruimte **zonder sportitems** op basis van de mannelijke respondenten (n = 1.142): Items die meer dan gemiddeld bijdragen aan dimensie 1.